

ШЫН

№ 140
(18102)

2011 чылдың
декабрь 6,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Интеллект-политиктиг солуп

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оолдун үрүне Думазынче соңгулдалар соонда чонга өөрүп четтиришкени

Эргим чаңгыс чер-чурттугларым!
мен силерге дыка бүзүрээр мен. Бүзүрелим
катап бадыйткааныңар дээш, чонумга сет-
м ханызындан өөрүп четтиргенимни илередир
бөгүн ужуражып үнүп келдим. Мээң чонум
ен угаанныг дээрзин билир мен. Ону каяа-
чеже-даа катап катаптап болур мен. Чүге
ге, ооң бадыйткалың силер чеже-даа катап
ыткан силер. Бо удаада Күрүне Думазынче
улдаларга база катап бадыйткап кагдыңар.
биле өөрүп четтиргенимни база катап Чазак-
рааның мурнундан илередип тур мен.
мээң чонум демниг дээрзин база билир мен.
ен чылын референдумга-даа, Дээди Хурал-
депутаттарын-даа соңгуп турувуста демне-
вис ам бо хүнде оон-даа артык күштүг болу
минге өөрүп тур мен.
мээң чонум шынчы сеткилдиг дээрзин база
ткап кагды. «Чаңгыс демниг Россия» партия-
еткиир бис деп сөзүңер бергеш, ону долузу-
күүседип кагдыңар. Сөглээн сөзүңге ээ бо-
дөгеревис чаңгыс аай үзел бодалдыг болду-
бистерни үскүлештирер сеткилдиг улус база
болду. Ынчалза-даа демниг чонга кым-даа
етпес. Чаңгыс аай чонну садып-даа шыдавас,
дуп-даа күш четпес дээрзин бистиң удур-

ланыкчыларывыс херек кырында көрүп билген-
нер. Оларның сагыш-сеткилинге база улуг өөр-
диг болган дээрзи билдингир. Чонун кижжи хоо-
май кылдыр кажанда-даа бодап болбас! «Чоннуң
караа көскү» деп, өгбелеривис шагда-ла өттүр
сөглөп каан дээрзин утпас болза эки. Ажырбас,
шыырак деңгелдиг малдарның аразыңга чөлдүр,
чудаңгы малдар база чоргулаар дээр ийикпе.

Тываның чону «Чаңгыс демниг Россия»
партиязын бүзүрелди-биле шилип алган. Ол
дээрже, чоннуң күзели-дир. Ону кым-даа өскертип,
кым-даа солуп шыдавас. Соңгукчу кижжи бүрүзү
бодунун, ажы-төлүнүн, ада-иезинин, уйну-
тарынын, дөргүл-төрелдеринин келир үезин
«Чаңгыс демниг Россия» партияга бүзүрээр-дир.
Ындыг күштүг партия ону бадыйткап-даа, харыы-
лап-даа шыдаар, чонум. Бүзүрелиңер дээш бүгү
күжүвүстү салып ажилдаар бис. Ону силерге
азап-даа, даңгыраглап-даа болур мен. Тывавыс-
тың сайзыралы дээш шупту кады демниг ажил-
даар бис. База катап өөрүп четтиргенимни иле-
дип, силерге кижжи бүрүзүңге аас-кежикти, кадык-
шылды, бурунгаар чүткүлдүг болуруңарны күзеп
тур мен. Тиилелге бистиң шуптувустуң болганда,
кады өөрүп байырлаалыңар!

Бүгү Тываның чедииникинниг тиилелге-биле!

Соңгулдалар — 2011

«МЭЭҢ ҮНҮМ ЧУГУЛА!»

Декабрьның 4-те эртенгиниң 8 шакта Тывага
Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының
үрүне Думазының соңгулдаларының бадылааш-
ыны эгелээн. Республиканың соңгулда комиссия-
ының дыңнады-биле 183 участок комиссиялары
андыг-даа шаптараазын чокка үезинде ажит-
ынган.

Эртенгиниң 7 шакта Барыин-Хемчик, Өвүр, Би-
ем, Каа-Хем болгаш Кызыл кожууннарга соңгулда
юллетеньнериниң сайгарылга-санаашкынын
ылыр чаа аппараттарның (КОИБ) шенелдезин
өрттирген. КОИБ-терниң ажилдаары чогумчалыг
олган болгаш сес шакта баштайгы бадылаашкын
ылган бюллетеньнерни олар сайгарып кирипкен.
соңгукчуларның даңзызында Тываның девискээ-
инде чурттап турар 162369 кижини кириген.
ларның 4746-зы чедери ырак черлерде чурттап
турар болгаш баш удур бадылаашкын даңзызынче
ирген. Декабрьның 3-түн хүнүнүн 18 шакка чедир
553 кижжи баш удур бадылаан.

ЗАК ДАРГАЗЫ КАА- ЕМГЕ БАДЫЛААН

Чазааның Даргазы
Шолбан Валерьевич Кара-оол өөнүн ишти
са Сагаан-ооловна-биле
гиниң 10 шакта Каа-Хем
уң «Западный» № 86 соң-
участогунга бадылааннар.
соңгулда участогунга кан-
Лариса Шойгу база бады-
Эртенги шак болгаш
кчулар хөйү-биле чыгып
н болган. Бадылаашкын
а Шолбан Валерьевич жур-
стерниң айтырыгларынга
лааш, соңгулда болуп турар
күүсекчи эрге-чагырганың
чадалары участок комис-
сының ажилдаарына таа-
лыг бүгү-ле байдалды тур-
ы чугулазын онзаалап дем-

деглээн. Бүгү удуртукчулар де-
журныйлаашкынга турар ужурул-
ынчангаш чылыг, чырык, корум-
чурум болгаш хамаатыларның
айыыл чок чоруун олар хандырап
ужурлуг дээрзин демдеглээн.

—Бөгүн улуг харысалганың
хүнү, байырланчыг хүн болуп
турар-дыр. Сагыш-сеткил чиик-
сергек. Бөгүн документи-биле
ажылдаар мен. Оон хостуг үемде
чүү болганын сайгарып, оон соон-
да чүү болурун боданыр апаар.
Меңээ хамаарыштыр хуумда
онзагай хүн-дүр бо —деп, Лариса
Күжүгетовна чугаалаан.

ЫРАК-ДАА БОЛ, ИДЕПКЕЙЖИ

Республиканың соңгулда ко-
миссиязының дыңнатканы-биле

Меңээ онзагай хүн бо-дур.

соңгулдаларның эң идепкейлиг кир-
жикчилери ырак-улак кожууннар-
ның чурттакчылары болган. Ол
дээрже тере-хөлчүлөр, тожулар,
мөңгүн-тайгажылар-дыр. Дүште-
киниң 3 шак турда ол кожуун-
нарның чурттакчыларының (үстүн-
де адаан аайы-биле) 73,46; 72,81

болгаш 72,43 хуузу бадылааш-
кынга киржип, үнүн берген болуп
турар.

Ол-ла шакта Чеди-Хөлдүн соң-
гулда участоттарына 41,25 хуу
чурттакчылар кээп бадылаан. Оон
соонда Улуг-Хем, Чаа-Хөл, Би-
Хем болгаш Чөөн-Хемчик кожуун-

нар чоруп орат. Хүннүн ийиги чар-
тыында найысылал Кызылдың
соңгукчулары база соңгулда учас-
токтарынче демни-биле шуужуп
эгелээн. 3 шакта кызылчыларның
45,47 хуузу бадылаан.

Тываның он кожууннарында
Төлээлекчилер хуралдарынче де-
путаттар соңгулдалары база чоруп
турар. Оон аңгыда бир кожуунда
база 54 көдээниң чурттакчылыг
черлеринде болгаш бир суурнуң
администрация баштыңының соң-
гулдалары болган. Ол шакта кан-
дыг-бир шаптараазын азы чурум
үрээшкенин демдеглеттимээн.

«ЧАҢГЫС ДЕМНИГ РОССИЯ» МУРНААН

Депутат мандаттары дээш де-
миселде киржип турар чеди поли-
тиктиг партияларның аразындан
«Чаңгыс демниг Россия» партиязы
оранчок мурнай берген (баштайгы
санаашкыннар-биле). Олар 84
хууу чедип алкан. Ийиги черде
«Чөптүг Россия» — 5,89 хуу, а
үшкүзүнде РФКП — 4,48 хуу. 2,53
хууу алгаш, либерал-демократтар
дөрткү черде чоруп турар. Арткан
партиялар Тывага хуу албаан:
«Яблоко» (0,51), «Россияның пат-
риоттары» (0,36), «Шынның херек»
(0,20). Кээп бадылааннарның хуузу
— 80.

Дөрт чыл бурунгаар Тыва
соңгукчуларның идепкейлинин
талазы-биле чуртта эң мурнунда
чоруп орат 7 лидерлерниң ара-
зынче кирген (80,85 хуу) болгаш
«Чаңгыс демниг Россия» дээш
үнүн бергеннерниң хуузу 89,21
болган.

ТР-ниң Соңгулда
комиссиязы.

ТӨЛЕПТИГЛЕРНИҢ ТӨЛЕПТИГЛЕРИ

Эрткен субботада Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол республиканың бурунгаар хөгжүлдизинге улуг үлүг-хуузу кириген, хөй чылдарда ак сеткилдиг, кызымаккай ажилдап келген, өскелерге үлегерлиг кижилерге — улус ажил-агыйының аңгы-аңгы адырларының мурнакчыларына, культура болгаш эртем, кадык камгалаының ажилдакчыларына күрүнө шаңналдарын тывыскан.

Хөй чылдарның дургузунда шаңнал-макталды кижилер, чүгле хүндүлүг дыштанылгаже үнгенде, тыпсыр турганын билер бис. Ам бо шагда ындыг эвес апарганы өөрүнчүг, чүге дизе төлептиг, өскелерге эки үлегер-чижек болуп чоруур, ажил-ижи чедишкннерлиг кижилерни пенсия назыны чедерин манавайн, үезинде шаңнал-мактаары чугула, ол чорук кижилерге улам сонугалдыг, кызымаккай, бүгү күжүн берип ажилдаарына идиг болур. Ынчангаш Чазак Даргазы шаңналдар тыпсырының бетинде чогуур документиленни үезинде азы баш бурунгаар белеткээрин чедип албаан чамдык коллектив удуртукчуларының шүшпөч чоруунун ур-

жуундан озалдаан шаңналдар дээш буруузуруп, бөгүн, шынап-ла, дээрелерниң дээрелерин күрүнө шаңналдары манап турарын он-залап айыткан.

— Тыва — бойдус курлавырлары-биле кайгамчык байлак оран. Ынчангаш ол байлактарны дилеп тып, геология-шинчилел ажилдарына, эртем-шинчилел ажилдарына улуг үлүг-хуузу кириш-тирген эртемденнер бөгүн мында бистиң аравыста олурлар.

Экономиканы сайзырадырының кол дөзүн тургузуп турар энергетика адырының ажилдакчыларына байыр чедирип тур мен. Электри четкилерин, электри күштерин улгаттырыры — стратегтиг улуг ужур-уткалыг төлевилел. Ону

боттандырыры-биле улуг ажилды энергетиктер чорудуп турар.

Өөредилгениң нарын айтырыгларын иштирлеп, ажил-төлдеривиске шынарлыг, бедик эртембилгени бээр дээш кызымаккай ажилдап турар башкыларывыска канчап өөрүвөс бис.

Тыва Республиканың Чазаның мурнады хөгжүдөр төлевилелдериниң бирээзи — көдээ ажил-агыйы. Тыва кижиги шаг-шаандан бээр амыдыралын мал-маган-биле холбап чораан. Ынчангаш бөгүн-даа республиканың амыдыралының чаагай чоруу көдээ ажил-агыйдан дорт хамааржыр. Маадырлыг көдээниң ишчилери алдар, макталга төлептиг.

Орук ажил-агыйы. Республиканың судалын тудуп турар орук ажил-агыйының адыры — экономиканы чогумчалыг болдурарының өзү-дир. Экономика талазы-биле кандыг-даа ажил-чорудулга чүгле эки оруктарның ачызында болдунар. Ынчангаш 2012 чылда орук ажил-агыйының акшаландырышкынын каш катап өстүрген бис.

Үндүрүглер. Үндүрүглерин төлеп алган болзуңа, ынчан сагыжың оожургалды алыр дээр болгай, ол-

даа чөп. Республиканың болгаш тус чер эрге-чагырга органны сөөлгү чылдарда үндүрүг албаны-биле сырый харылзаалыг ажилдап турар бис. Оон үрө-түннелдерин эки сан-көргүзүглер бадыткап турар. Моон сонгаар-даа ол ажилды уламчылаар бис.

Көдээде амыдырал экижип, ылангыя чедери берге, ырак-узак Тере-Хөлде ыяш болбаазырадыр ажил-агый чорудулгазын эгелээни өөрүнчүг. Төптөн ырак, шириин бойдус байдалда чурттап чоруур чонга — ол улуг деткимче-дир, келир үеге бүзүрелдин демдээ-дир.

Иениң маадырлыг чоруу чамдыкта эскертинмейн баары чаржынчыг. Тайбың үеде дайынга төлүн чидирери дег, коргунчуг үүле ие кижиге кайын турар. Ажыг-шүжүгке базындырбайн, ажил-иштен халбактанып, көдээ ажил-агый талазы-биле көскү көргүзүглерни чедип ап чоруур Улуг-Хем кожуунун Арыг-Үзүүнде көдээ ажил-агый кооперативиниң малчыны — маадырлыг ава Ойуу Түлүшевна Үстүн-оол — хүндүткелге езулуг төлептиглериниң бирээзи. Ол көдээ ажил-агыйда 50 чыл ажыг ажилдап чоруур.

Арыг-Үзүүнде Хереглекчилер

ниитилелиниң элээн ажилдакчылары бөгүн шаңналдарны ал. Оларның ажил-ижи моон сонга даа шуудап, шаандакы турганы бай-шыырак бооп, чонга бар болур дээрзинге идегеливис у-

Янзы-бүрү адырның төлеп кижилерин шаңнал-мактап тур олар хөйүн кылганын демд левишаан, ам-даа мурнувуста ажил-херектер манап турар айытпас аргажок. Күш-аж чаагай амыдыралын дөзү дээр, өзүп орап салгалдарывыска линдиреринге силерниң үлегер-жээр кол даянгыжывыс бол. Эки чуртталганың магадыла күш-ажыл дээрзин ажил-төлүгү кижизидеринге силерниң дуза, д кимченер дыка херек. Кызымак ак сеткилдиг күш-ажылыңар дээр силерге өөрүп четтирдим. Силе изиг байыр чедирип тур мен! — Шолбан Валерьевич шаңнатк нарга байыр чедирген.

Хөгжүмнүн байырланчыг үнүн адаа-биле хөй мурнакчыла күрүнө шаңналдарын тывысты

Светлана БАЛЧЫ

Чингис СААЯНЫҢ тырттыган чуруктары.

Үндүрүг албанының ажилдакчызы Татьяна Викторовна Мышкинага Чазак Даргазы шаңналды тыпсып тур.

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» атты алган Серамаа Шулүшевна Хомушкү биле Республика ордени-биле шаңнаткан эртемден Калин-оол Сергеевич Күжүгет.

Декабрь 4-те Күрүнө Думаның депутаттарының алдыгы чыыжының соңгулдалары болуп эрткен. Аңаа хамаарыштыр Кызыл хоорайның чамдык соңгулда участоктарына барып, чурттакчы чонун соңгулдаларга киржилгезин сонуграп, оларның-биле чугаалаштым.

Бир-ле дугаарында №13 Төп соңгулда участогунга бодумнун соңгуур эргем ажыглап, хамааты хүлээлгем күүсетпишаан, ында байдал-биле таныштым. Хүннүн чарты эрткен-даа болза, участокке кээп, бадылап турарларның саны хөй болду. Соңгулда комиссиязының даргазы Саяна Мандыковна МОНГУШ:

«Соңгулда участогу эртенгиниң 8 шактан эгелеп бодунун ажилын эгелээн. Ниитизи-биле чон идепкейжи киржип турар, аныктардаа, улуг назылыг-даа кижилер үзүк-соксаал чок кээп, бадылап турарын көрүп тур силер. Баштайгы соңгукчулар анык өг-бүлө болган, а оларның соондан А.П. Дамба-Хуурак, К.А. Бичелдей, Б.Д. Ондар дээш, өске-даа даргалар сонгаан. Бо участокка даңзы аайы-биле 1739 кижиге бадылаар ужурлуг, ынчалза-даа янзы-бүрү чылдагааннар-биле ат-сывы кирбейн барган кижилер база бар, оларга немелде даңзы тургузуп, соңгуур арганы берип турар» — деп чугаалады.

Чингис ХОМУШКУ, 31 харлыг, соңгукчу: «Эрге-чагырганы шилип, бүзүрээр партиявыска үнүвүстү

бээр дээш өг-бүлөм-биле кады мында келдиз. Бистиң чуртувустун сайзыралы бистиң шын шилишкенивистен улуг хамааржырын угаал, «Чаңгыс демниг Россия» партиязын соңгудувус».

Айлана МОНГУШ, 35 харлыг, соңгукчу: «Мен черле соңгулдалардан чыда калбас кижиге мен. Бодум өг-бүлөм-биле Красноярск

хоорайда амыдырал-чурттап чорумза-даа, ам бо хүнде төрээр Тывага келгеш, үнүмү чаңгыс чер-чурттуувус С.К.Шойгунун кирип турар партиязы «Чаңгыс демниг Россия» дээш бердим».

Дараазында №11 «Строительный» соңгулда участогунга бардымыс. Ында шоолуг шимчээшкн чок-даа болза, соңгукчуларның

саны чоорту көвүдей берген. Соңгулда участогунун даргазы Фаина Ивановна КАШПЫНАК: «Бо шакта азы дүштекиниң 2 шак үезинде 1804 соңгукчулардан 509 кижиге сонгаан болуп турар. Соңгукчуларның киржилгезин шуут багай деп болбас, хүн ам-даа төнмээн, түннелинде 70-80 хуузу черле бадылаар деп бодап тур мен. Анык назынныг улустун идепкейжи киржилгезин демдегеп каайн. Соңгулда хоойлу-дүрүмүн хажыткан таварылгалар болбаан, ажил-чорудулгавыс оожум байдалда эртип турар» — деп чугаалады.

Никита ХОМУШКУ, 55 харлыг, соңгукчу: «Партиялар хөй-даа болза, оларның аразында чаңгыс бүзүрээр партия бар. Олар аазаан аксын херек кырынга күүседип, чурттуң сайзыралына улуг идигни берип турар. Ажил-төлүмнүн, уйнуктарымның келир үезин бодап, бадылаашкында келгеним бо. Өг-бүлөмнүн соңгуур эргелиг кежигүннери база шупту соңгулдага киришкен».

Иван И., 22 харлыг, соңгукчу: «Чуртта тургустунуп келген байдалга хамаарыштыр чаңгыс-даа болза, мээң берген үнүм салдар чедирер боор дээр бодап-биле мында келдим. Эрге-чагырганың партиязын деткип, оларның ажил-

чорудулгазы улам сайзырап хө нүүрүнге идегеп турар кижиге мен».

Кызыл хоорайның иштинде идепкейжи бадылаашкын болган «Чульдумский» соңгулда участогунга чедө бээривиске, ында ыланга чон-даа хөй болду. Соңгулда участогунун даргазы: «Соңгулда участогунун ажил-ижи соксаал чок, соңгукчулар аажок идепкейжи бадылап турар. Ам бо дүштеки шакта 2662 кижиниң 1533-жү үнүн берген. Соңгулданың эн түлүк үезинде бо сан-чурагай оон-даа көвүдей бээр. Ажил-чорудулгавыс чеже-даа дүшкүрүлүг болза, оожум болгаш таарымчалыг байдалдарда чоруп турар» — деп таныштырды.

Любовь САЛЧАК, хайгааракчы: «Соңгулдалар дыка эки эртип турар, чон база хөйү-биле кээп, келир үези дээш сагыш човап, боттарының бүзүрээр партиязын шилип, анык-өскенге үлегерин көргүзүп турар. Чурттакчы чон аажок идепкейжи база сонугралдыг бадылап турар-дыр».

Сайзана ХОВАЛЫГ, 22 харлыг, соңгукчу: «Эштерим-биле кады дугуржуп, чыгылып алгаш, соңгуур дээш келгенивис бо. Чурттуң сайзыралы, келир үези дээш сагыш аарып, дүвүрөп чоруур бис, ынчангаш бистиң маңаа киржилгевис ыял херек деп санаар мен. Мээң үнүм чугула!».

Айяна ТАУ белеткээр.

«МЭЭҢ ҮНҮМ ЧУГУЛА!»

• Репортаж •

(Эгези. 1-ги, 2-ги арыннарда).

Декабрь 4. 15 шак. Кызылдың №17 соңгулда участогу Кызылдың №1 профессионал училищенин баазаында ажилдап тур. Училищенин өөрө-аыш-чем делгелгезин көөргө, байырланчы аажок. Бир талада столда шагдаа акый олур. Соңгулда залы 2 дугаар каытта дээрзин чугааладылар.

Ынаар үнер чада чанында республиканын консультаци-агностика поликлиниказынын ралевт эмчизи Чечек Маадыров-Огулге хан базышыны хынаар рекселин белеткеп салып алган нертен дуза херек улуска бараан улуру-биле ажилдап олур. Ол ыл хүннеринде чай чогу-биле ни чедери берге, кадык-байда-нын аайы-биле айтырларлыг уска база сүме кадып, канчаар ненирин, кайы эмчиге баарын дарадып болурун чугаалады. Бо-кка чедир 5 хамааты ханынын зыышынын хынадып, кадыынын йдалынга хамаарыштыр сүме-

лерни алган болду.

Ийги каытта улуг залда соң-гулда комиссиязынын ажилы чоруп тур. Соңгукчулар удаа-раа кээп-ле турар. Участоктун даргазы Шолбана Валерьевна Мон-гуштуң чугаалап турары-биле, кээр ужурлуг соңгукчуларнын ниити саны 1130 кижиле болуп турар. 6 кижини девискээр соңгулда комиссиязынын шийтпири-биле казып каапкан. Чүге дизе олар өске черде соңгукчан болуп турар. Сөөлгү 2 шактын көргүзүлгери-биле соңгулда 47 хууга эрткен. Соңгулдага хей кезинде студен-тилер, улуг назылыглар идепкейлиг

киржип турар. Бо шакка чедир ортумак назынын, ажилдакчы хамаатыларнын чүгле 30 хире хуузу бадылаан.

Соңгулда участогунын ажилы-нын хайгааракчыларынын бирээзи Дайгынмаа Степановна Тарыма соңгулданын оожум эртип турарын эки-дир деп санап олур. Ол ыш-каш мурнунда соңгулдаларга бодаарга, чоннуң идепкейлиин, аныяктарнын хейүн онзалап демдегледиле.

Соңгукчулар аразындан Кон-гар Леонид Салчаковичинин өг-бүлезинден кайы партияны соңгаа-нын сонуургап айтырдым. Олар «Чаңгыс демниг Россияны» соң-гаан болдулар. Чүге дизе ол пар-тиянын кылып турар чаагай херек-тери көстүп турар, моон соңгаар-даа чон дээш ажилдап шыдаар деп чажыт чокка бүзүрелдиг чуга-ладылар. Аныяк соңгукчу Надя база «Чаңгыс демниг Россияны» бадылаанын ук партиянын Тываның сайзыралынга кирип турар үлүү-

биле холбаштыр тайылбырлады.

Кызылдың 16 дугаар соңгулда округунун ажилы Орус Культура төвүнде болуп тур. Соңгукчулар хөй. Шагдаалар болгаш хайгаарак-чыларнын талазындан кичээнгей улуг. 4 шакка чедир 940 хире соң-гукчу бадылаан. Кеземче херээн күүседир федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң федералдыг күрүне

албан черинде истелге изолято-рунда хамаатыларынче соңгулда үнүүшкүнү чорупкан, оон 70 хире үн келирин соңгулда комиссиязы манап турду.

Хайгааракчы Шончалай Ендандан кайы партияны шилип алганын айтырарымга: «Россиянын патриоттары» соңгуур мен» — деп харыылады.

Шончалай МААТЫ-ООЛ.

Декабрь 4-те Россия Федера-циянын Федералдыг Хуралынын рүне Думазынын алдыгы чыы-нын депутаттарынын соңгулда-ры болуп эрткен. Бодум Кызыл орайнын Спутник районунда ттап турар кижиле болгаш 32 соңгулда участогу — «На-жда» уругларнын школа-ернадынга чеде бердим.

Дүштекиниң 12 шак үезинде ола-интернаттын оран-савазы-н даштында үнген-кирген чон, шина-балгат, кижиле бажы кизирт-лду. Спутниктин чурттакчы-нун идепкейлиг соңгук кээп-ары моон-на көскү. Соңгуур-иштинче кире бээримге, аныяктар, улуг назылыглар ко-ссия кижигүннеринин мурнунда ргулапкан, демдегледип алгаш, кайжыткан чажыт үгекчигеш-ге соңгааш, зал ортузунда тур-

гускан шил хааржакче кирип октап турлар. Бо-ла бүгүнү иштиги херектер ажилдакчылары хайгаарал, корум-чурумну тудуп, көрүп турар.

Комиссия кижигүннеринин чугаалап турары-биле алырга, Спутник районунун чурттакчы чону боттарынын күзели-биле аажок идепкейлиг келгеш, соңгук-турар. Чижээлээрге, бир кудумчу-дан-на (линиялар аайы-биле) ийи-үш өг-бүлө хары угда келгеш, үнүн берип турары өөрүнчүг. Чурттакчы чоннуң хей кезин, дүш четпээнде-ле, соңгук каапкан дээрзин билип алдым. Ол ышкаш чаа 18 хар-лапкан, бир дугаар соңгук турар хамаатыларга белекчигештерни үлөп турары онзагай. Олар соң-гуур бүрүн эргелиг хамаатылар болганынга чоргаарланып турганы чугаажок.

Чыдар аарыг кижилернин,

инвалидтернин болгаш хоочун-нарын бажынарнынче үнүүшкүн-нерни кылып, соңгудуп турган.

Кандыг политиктиг партиянын ажилын үнөлөп турарын соңгук-чулардан сонуургап айтырдым.

Чечек КУУЛАР, пенсионер:

— Мен «Чаңгыс демниг Россия» партиянын соңгудум. Чүге дээрге, оларнын кылып чорудуп турар ажилы чонга көскү, бодум хөй уйнуктарлыг болгаш, ылаңгыя өөредилге адырында кылып чорудуп турар ажилдарын аажок деткиир мен. Черле ынчаш «Чаң-гыс демниг Россия» партиязы — чоннуң чаагай чоруу дээш бүгү күжүн салып, ажилдап чоруур бүзүрелдиг партия.

Ольга ОНДАР, садыгжы:

— «Россиянын либерал-демо-краттыг партиязы» дээш үнүм бердим. Бурунгаар үзел-чүткүлдүг бо партия чуртка шынчы чорукту тургузар дээрзинге идегээр мен.

Сергей ХОМУШКУ, ажил чок:

— Өөм ишти-биле «Чаңгыс демниг Россия» партиянын соңгу-дус. Чүге дээрге, боттарыныс безин көрүп көрээлиңер даан, чүгле бистин Тывада бо буянын партиянын кылып чоруткан ажилы чеже-дир, санаттынмас. Оруктар чаартынып, кагдыгган бүдүрүлгелернин ажилын катап чорудуп, чаа чуртталга оран-савалары, эмнел-гелер, школалар туттунуп, бистин республика бурунгаар улам хөгжүп орат. Чаңгыс демниг рос-сийжилернин ачызында бо бүгү амыдыралда чедишкенин бот-танып турар. Ынчангаш В. Путин-нин партиязы чуртка тайбын, бай-шыырак чорукту тургузуп шыдаар, бүзүрелдиг партия дээрзинге кандыг-даа чигзиниг чок.

Дақыр-оол ОНДАР, күш-ажылдың хоочуну:

— Коммунистер шаандан тура-ла, чоннуң амыдыралын экижи-деринге улуг үлүг-хуузу кирип, хөй-ниитичи чоруу, идепкейжи-биле өскелерден ылгалып келген. ССРЭ үезинде оларнын ачызында чуртка байдал чедимчелиг турган дизе, казыг болбас. Аыш-чем, бараан-сараан өртээ куду, яны-бүрү бүгү төлевирлер эвээш. Ам бодап, амгы үе-биле деңнеп олурарымга, ынчан черле чуртка байдал эки турган. Ынчангаш база бир күчү-күштүг партияларнын бирээзи болур Россия Федера-циязынын коммунист партиязы чөптүг чорукту чуртка тургузар дээрзинге идеген, үнүм бердим.

«Сандай кырынга туруп алгаш-даа бадылаар мен».

АВТОРДАН: чоннуң үзел-бодалы аңгы-аңгы болбайн канчаар. Кандыг-даа партиянын кылып чорудуп турар ажилын чон түңөп үнөлээр. «Чон караа көскү, чон кулаа дыбыжы» дээр болгай. Ынчангаш соңгулдалар соонда бистин республика улам сайзырап, бурунгаар хөгжүп, чоннуң бүзүрелин улам чаалап алыр дээрзинге бүзүрел улуг.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Чингис СААЯНЫН тырттырган чуруктары.

МУРНУНДА — «ЧАҢГЫС ДЕМНИГ РОССИЯ»

РФ-тин Күрүне Думазынче соңгулдаларнын түңнели-биле 90 хуу бюллетеньнерни сайгарып көргөнинин түңнелинде 49,93 хуу үнүү алгаш, «Чаңгыс демниг Россия» мурнап чоруп орат. РФ-тин Төп соңгулда комиссиязынын дыңнатканы-биле РФКП — 19,13 хуу, РЛДП — 11,65 хуу, «Чөптүг Рос-сия» — 13,08 хуу, «Яблоко» — 3,14 хуу, «Россиянын патриоттары» — 0,96, «Шынныг херек» 0,58 хууу алган.

Россиянын чөөн регионнарын-да эрге-чагырганың партиязы хөй үннерни алган. Чукоткага 100 хуу бюллетеньнерни сайгарганынын түңнелинде «Чаңгыс демниг Рос-сия» 70,31 хуу үнүү алган. РФКП — 6,7 хуу; РЛДП — 11,24 хуу; «Чөптүг Россия» — 5,4 хуу; «Яб-локо» — 1,71 хуу; «Россиянын па-триоттары» — 0,87 хуу; «Шынныг херек» 0,66 хуу үнүү алган.

Амур облазында 82,23 хуу бюллетеньнерни сайгарганынын түңнелинде «Чаңгыс демниг Россия» мурнунче үнүү (43,88 хуу). Ийги черде РЛДП — 21,01 хуу; үшкү черде РФКП — 19,05 хуу. «Чөптүг Россия» — 10,16 хуу; «Яблоко» — 1,83 хуу; «Россиянын патриоттары» — 1,71 хуу; «Шынныг

херек» 9,63 хууу алган.

Тыва Республикада 71,04 хуу бюллетеньнерни сайгарган соонда Күрүне Думазынче соңгулдаларга «Чаңгыс демниг Россия» мурнунче үнүү (84,86 хуу). Оон соонда РФКП — 4,33 хуу; «Чөптүг Россия» — 6,21 хуу; РЛДП — 2,54 хуу; «Яблоко» — 0,51 хуу; «Рос-сиянын патриоттары» 0,31 хуу; «Шынныг херек» — 0,19 хуу.

Чечен Республикада «Чаңгыс демниг Россия» 99,47 хуу үнүү алган, Дагестанга ол оон бичии-ле эвээшти алган.

Мордовияда «Чаңгыс демниг Россия» 98,5 хууу алган. Татар-станда — 52,47 хууу; Ленинград облазында «Чаңгыс демниг Рос-сия» баш бурунгаар санаашкын-нар-биле 32,12 хуу үнүү алган.

Декабрьның 4-те Москваны-биле 21.00 шак турда, РФ-тин Күрүне Думазынче соңгулдалар доозулган. Хөй-ниитинин саналын өөренип көрүп турар Бүгү-рос-сийжи төптүн санап турары-биле Күрүне Думазынче чүгле 4 партия эртер: «Чаңгыс демниг Россия» — 48,5 хуу; РФКП — 19,8 хуу; «Чөптүг Россия» — 12,8 хуу; РЛДП — 11,42 хуу.

«ЧАҢГЫС ДЕМНИГ РОССИЯ» ТИИЛЭЭН

Декабрьның 5-те тус черниң шагы эртенгинин 10 шак 06 минута турда, бүгү соңгулда комиссияларынын протоколдары сайгартынган. Тываның соңгулда комиссиязынга шупту девискээр соңгулда комис-сияларынын 19 протоколдарын дужааган. Баш бурунгаар санаашкыннар-биле соңгукчулар даңзызынче 163001 соңгукчуну кириген, оларнын 140395-жи (86,13 хуу) соңгулдаларга киришкен. Даңзыга кирген 140344 кижиле бадылаан (86,10 хуу). Баш удур 3887 соңгукчу бадылаан.

Эң-не хөй үнүү Тывага «Чаңгыс демниг Россия» алган. Ол дээш 85,29 хуу азы 119705 соңгукчу үнүү берген. Оон оранчок чыдып кагбышаан, ийги черде «Чөптүг Россия» болуп, 6,71 хууу алган. Үшкү черде РФКП, ол 3,93 хууу алган. РЛДП дээш Тывага 2,08 хуу соңгукчу бадылаан, «Яблоко» дээш — 0,52 хуу, «Россиянын патриоттары» дээш — 0,31 хуу.

ТР-НИН СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОНСТИТУЦИЯ ХООЙЛУЛАРЫ

«Тыва Республикада Кижиниң эргелериниң талазы-биле төлээлекчиниң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи)
2011 чылдың октябрь 26-да хүлээп алган

1 чүүл

1999 чылдың июнь 30-де № 250 «Тыва Республикада Кижиниң эргелериниң талазы-биле төлээлекчиниң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хойлузунга («Тувинская правда», 1999 чылдың ноябрь 23-те; 2000 чылдың июль 20-де; 2008 чылдың май 29-та; 2011 чылдың январь 26-да, август 23-те; Тыва Республиканың хойлузудулгаларының чыындзы, 2001 чыл, № 1, 55 чүүл; № 2, 113 чүүл; «Шын», 2008 чылдың апрель 8-те; 2010 чылдың декабрь 28-те; 2011 чылдың август 23-те) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 2-ги чүүлдүн 2-ги пунктузунда «болгаш Тыва Республиканың Конституциязы-биле, Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хойлузудулгазы-биле» деп сөстөрни «федералдыг хойлуларның, Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хойлу-дүрүм актыларының, Тыва Республиканың Конституциязының, бо Конституция хойлузунун, Тыва Республиканың хойлуларының болгаш өске-даа нормативтиг хойлу-дүрүм актыларының нормалары-биле» деп сөстөр-биле солугур;

2) 9-ку чүүлдүн 1-ги пунктузунда «болгаш Тыва Республиканың Конституциязы-биле, Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хойлузудулгазы-биле» деп сөстөрни «федералдыг хойлулар-биле, Тыва Республиканың Конституциязы-биле болгаш Тыва Республиканың хойлулары-биле» деп сөстөр-биле солугур;

3) 11-ги чүүлдө:

а) 1-ги пункту дараазында уткалыг домак-биле немээр: «Федералдыг хойлу-жудулга-биле дүүштүр бодунуң бүрүн эргелерин боттандырып турда, Төлээлекчиге Россия Федерациязының Чазаның кежигүннеринге доктааттыг кызыгаарлааш-кыннар хамааржыр.»;

б) 2-ги пункту күжүн чидирген деп санаар;

в) дараазында уткалыг 4-ку пункту немээр:

«4. Төлээлекчи чылдың-на бодунуң орулгаларының дугайында, эт-хөреңгизиниң болгаш эт-хөреңги хевирлиг хүлээлгелериниң дугайында, а ол ышкаш бодунуң өг-бүлезиниң кежигүннериниң орулгаларының дугайында, эт-хөреңгизиниң болгаш эт-хөреңги хевирлиг хүлээлгелериниң дугайында медээлерни хойлу-жудулга-биле доктааткан чурум езугаар кириер хүлээлгелиг.»;

4) 16-гы чүүлдүн 1-ги пунктузунга «азы электроннуг документ хевиринге» деп сөстөрни немээр;

5) 17-ги чүүлдү күжүн чидирген деп санаар;

6) 18-ки чүүлдө:

а) 1-ги пункту бешки абзазы күжүн чидирген деп санаар;

б) 3-ку пункту күжүн чидирген деп санаар;

7) 21-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиер:

«21 чүүл

1. Хомудалдарга хамаарыштыр хыналда чорудуп тура, Төлээлекчи дараазында эргелерлиг болур:

1) Тыва Республиканың девискээринде Тыва Республиканың күрүне органның, тус чер бот-башкарылга органның моондак чокка баар, оларның коллегиялдыг органның хуралдарына олуржур, а ол ышкаш федералдыг хойлу-жудулга-биле дүүштүр бүдүрүлгелерге, албан черлеринче

болгаш организацияларже, оларның организастыг хойлу-дүрүм хевирлеринден болгаш өңү хевиринден хамаарылга чокка, шери кезектеринче, хөй-ниити каттыжыш-кыннарынче моондак чокка кирер;

2) күрүне органның, тус чер бот-башкарылга органның болгаш албан-дужаалдыг кижилерден база күрүнениң албан-хаакчыларындан медээлерни, документиленни болгаш хомудалдар сайгарырынга эргежок чугула материалдарны айтырар болгаш алыр;

3) Тыва Республикада күрүне органның, тус чер бот-башкарылга органның албан-дужаалдыг кижилериниң болгаш күрүне албан-хаакчыларының, судьялардан аңгыда, хомудалдар сайгарылгазының үзүнде илередир уурлуг айтырылгарга хамаарыштыр тайылбырны алыр;

4) боду аңгы азы эки билер күрүне органның-биле, албан-дужаалдыг кижилер-биле болгаш күрүне албан-хаакчылары-биле кады Тыва Республиканың күрүне органның, тус чер бот-башкарылга органның болгаш оларның албан-дужаалдыг кижилериниң ажил-чорудулгазынга хыналданы чорудар;

5) эки билер күрүне албан черлеринге эксперт шинчилелдерин чорударын болгаш хомудалдар сайгарылгазының үзүнде илередир уурлуг айтырылгарга хамаарыштыр түннелдерни белеткээрин дагыр.

2. Бодунуң ажил-чорудулгазының айтырылгарының талазы-биле Төлээлекчини Тыва Республиканың күрүне органның, тус чер бот-башкарылга органның, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларның, организастыг-хойлу-дүрүм хевиринден болгаш өңү хевиринден хамаарылга чокка, удуртукчулары болгаш өске-даа албан-дужаалдыг кижилер, хөй-ниити каттыжышкыннарын удуртукчулары сонгаарлатпайн хүлээп алыр эргелиг болур.»;

8) 27-ги чүүлдүн 1-ги пунктузун адаанда 3-ку пункту «суд азы» деп сөстөрни ап кааптар;

9) 28-ки чүүлдүн 2-ги пунктузун дараазында эдилге-биле бижиер:

«2. Тургузукчуларының (кады тургузукчуларының) бирээзи Тыва Республиканың күрүне органны болуп турар, чок болза Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөреңгизинден долзуу-биле азы чамдызын акшаландырып турар өйлеп үнер парламал үндүрүлгелери Төлээлекчинин төңү түннелдерин болгаш өске-даа документиленни парлам үндүреринден ойталаар эргези чок.»;

10) 30-ги чүүлдүн 1-ги пунктузунда «хосталгалары» деп сөстү «хосталга» деп сөс-биле солугур;

11) 36-гы чүүлдүн 3-ку пунктузунда «Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының хойлу-жудулгазы-биле» деп сөстөрни «Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хойлу-жудулгазы-биле» деп сөстөр-биле солугур.

2 чүүл

Бо Конституция хойлузу, ону албан-езузу-биле парлам хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2011 чылдың ноябрь 11
№ 893 ДХ-1

«Тыва Республиканың Баштыңының – Чазаның Даргазының эрге-байдалының дугайында» Тыва Республиканың Конституция хойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи)
2011 чылдың октябрь 26-да хүлээп алган

1 чүүл

2003 чылдың январь 4-те № 97 УХ-1 «Тыва Республиканың Баштыңының – Чазаның Даргазының эрге-байдалының дугайында» Тыва Республиканың Конституция хойлу-зунга («Тувинская правда», 2003 чылдың январь 16-да; 2008 чылдың январь 15-те; 2011 чылдың июнь 21-де; «Шын», 2008 чылдың январь 22-де; 2011 чылдың июнь 21-де)

дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 15-ки чүүлдүн ийги кезээниң ийги домаан ап кааптар;

2) дараазында уткалыг 19-чүүлү немээр:

«19-чүүл. Бодунуң бүрүн эргелерин күүседирин соксаткан Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизинге социал магадылалдар

Бодунуң бүрүн эргелерин күүседирин соксаткан (ооң иштинде хуусаа бетинде) Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизи, буруулуг үүлгедиглер кылганы-биле холбаштыр бүрүн эргелерин соксаткан таварылгалардан аңгыда, 2001 чылдың декабрь 17-де № 173-ФХ «Россия Федерациязында күш-ажыл пенсияларының дугайында» Федералдыг хойлу-биле дүүштүр назылап кырааны-биле (инвалид болганы-биле) күш-ажыл пенсиязынга, чок болза 1991 чылдың апрель 19-та № 1032-1 «Россия Федерациязынга чонну ажил-биле хандыраарының дугайында» Россия Федерациязының Хойлу-биле дүүштүр хуусаадан эрте тывыскан пенсиязынга ай санында чедир төлевирни алыр эргелиг (моон ынай – пенсиязынга ай санында чедир төлевир дээр).

Бодунуң бүрүн эргелерин күүседирин соксаткан Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизиниң пенсиязынга ай санында чедир төлевирни, айткан албан-дужаалга бир чылдан үш чылга чедир ажил стажтыг турда, 55 хуу хемчээлге, үш чылдан беш чылга чедир – 75 хуу, беш чылдан он чылга чедир – 85 хуу болгаш он чылдан өрү стажтыг турда, ажилдап турар Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизиниң ай санында акша шаңналының, назылап кырааны-биле (инвалид болганы-биле) күш-ажыл пенсиязының доктаадып каан баазалыг хемчээлиниң) аңаа тывыскан күш-ажыл пенсиязының камгаладылгалыг кезээниң доктаадып каан баазалыг хемчээлинен аңгыда, 90 хуу хемчээлге доктаадыр.

Бо Конституция хойлузу-биле көрдүнген пенсиязынга, хары угда, ай санында чедир төлевирни алыр, хөй чыл ажилдааны дээш пенсиязынга бүгү назынында ай санында төлээр акша-хөреңгини алыр, пенсиязынга ай санында чедир төлевирни (бүгү назынында ай санында төлээр акша-хөреңги) азы немелде (бүгү назынында) ай санында материалдыг хандырылганы алыр эргелиг, федералдыг хойлулар-биле, Россия Федерациязының Президентизиниң болгаш Россия Федерациязының Чазаның актылары-биле дүүштүр тыпсып турар болгаш федералдыг бюджеттин акшаландырыш-кыннары-биле акшаландырып турар, а ол ышкаш хөй чыл ажилдаан дээш пенсиязынга (пенсиязынга чедир төлевирни, өске-даа төлевирлерни) Россия Федерациязының субъектилериниң хойлу-жудулгазы-биле азы тус чер бот-башкарылга органның актылары-биле дүүштүр Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне албан-дужаалдарын болгаш муниципалдыг албан-дужаалдарны ээлеп турары-биле холбаштыр, азы болза Россия Федерациязының субъектилериниң күрүнениң хамааты албанын азы муниципалдыг албаны эртери-биле холбаштыр, бодунуң бүрүн эргелерин күүседирин соксаткан Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизинге бо Конституция хойлузу-биле көрдүнген пенсиязынга ай санында чедир төлевирни азы ооң шилип алганы-биле үстүнде адаттыг төлевирлериниң бирээзин доктаадыр.

«Тыва Республиканың Чазаның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи)
2011 чылдың октябрь 26-да хүлээп алган

1 чүүл

2003 чылдың декабрь 31-де № 95 УХ-1 «Тыва Республиканың Чазаның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хойлу-зунга («Тувинская правда», 2004 чылдың февраль 20-де, декабрь 7-де; 2009 чылдың июль 30-де; 2010 чылдың январь 21-де; 2011 чылдың июнь 21-де; «Шын», 2004 чылдың март 3-те; 2009 чылдың июль 23-те; 2010 чылдың январь 19-та; 2011 чылдың июнь 21-де) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 2-ги чүүлдүн ийги кезээниң ийги домаан ап кааптар;

2) 5-ки чүүлү дараазында эдилге-биле бижиер:

«5 чүүл. Тыва Республиканың Чазаның составы болгаш структуразы

Тыва Республиканың Баштыңы – Чазаның Даргазы Тыва Республиканың Чазан тургузар болгаш ооң ажил-чорудулгазын удуртур.

Тыва Республиканың Чазан Тыва Республиканың Баштыңының – Чазаның Даргазының бүрүн эргелериниң хуусаазының дургузунда тургузунар.

Тыва Республиканың Чазан Тыва Респуб-

Пенсияга ай санында чедир төлевирни ол төлевирни алырын кордап турар кижини билдиришкенин езугаар Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизини шийитпир-биле тургузар.

Бодунуң бүрүн эргелерин күүседирин соксаткан Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизиниң пенсиязынга ай санында чедир төлевирни төлээрин Россия Федерациязының күрүне албанын эрти турар үеде, ол Россия Федерациязының күрүне албан-дужаалын, Россия Федерациязының субъектизиниң күрүне албан-дужаалын, доктаамал үндезинде ээлеп турар муниципалдыг албан-дужаалды, муниципалдыг албанның албан-дужаалын ээлеп турдүр соксадыр. Ол кижизиниң албан-дужаалдарны ээлеп ажилдаарындан хостаттырганының соонда, аңаа пенсиязынга ай санында чедир төлевирни кылырын ката эгелээр азы бо Конституция хойлузу-биле дүүштүр ооң билдиришкенин езугаар дагын катап доктаадыр.

Пенсияга ай санында чедир төлевирни хемчээлин ажилдап турар Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизинге ай санында акша шаңналын төпчүтүнгө (мөөңнеттинген) чурум-биле өстүрүп турда катап санаар.

Бодунуң бүрүн эргелерин күүседирин соксаткан Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизинге болгаш ооң өг-бүлезиниң кежигүннеринге, айткан албан-дужаал талазы-биле бүрүн эргелерин соксаткан хүнде берип турганы, бир эвес ол хүн ол кижизиниң кырааны-биле (инвалид болганы-биле) 2001 чылдың декабрь 17-де № 173-ФХ «Россия Федерациязында күш-ажыл пенсияларының дугайында» Федералдыг хойлу-биле күш-ажыл пенсиязын алыр эргелиг турган болза, чок болза, бир эвес ол кижизиниң ол албан-дужаалдан хостаттырганы-биле холбаштыр хуусаадан эрте, 1991 чылдың апрель 19-та № 1032-1 «Россия Федерациязынга чонну ажил-биле хандыраар дугайында» Россия Федерациязының Хойлу-биле дүүштүр пенсия тывыскан турган болза, эмчи болгаш санаторлук-курорт хандырылганын алыр эргези кадагалаттынып артар.

Бодунуң бүрүн эргелерин күүседирин соксаткан Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизинге Тыва Республиканың девискээринде албан-езузуңуң делегаттарының аэропорттарының болгаш аэровокзалдарының, хем вокзалдарының залдарын ажылгаар, а ол ышкаш транспорт хандырылганын алыр эргени Тыва Республиканың Чазаның көрдүнгени чурум езугаар бээр.»

2 чүүл

Бо Конституция хойлузу, ону албан-езузу-биле парлам хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2011 чылдың ноябрь 11
№ 897 ДХ-1

ликаның Чазаның кежигүннеринден – Тыва Республиканың Баштыңындан – Чазаның Даргазындан, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оракакчыларындан, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оракакчыларындан, Тыва Республиканың сайыттарындан, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының өске-даа органның удуртукчуларындан тургузунар.»

3) 6-гы чүүлде:

а) адында «оралакчыларындан» деп сөстү «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оракакчыларындан, оракакчыларындан» деп сөстөр-биле солугур, «удуртукчуларындан» деп сөстү «а ол ышкаш удуртукчуларындан» деп сөстөр-биле солугур;

б) бирги кезээнде «Оракакчылары» деп сөстү «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оракакчылары, оракакчылары» деп сөстөр-биле солугур;

в) ийги кезээнде: «удуртукчулары» деп сөстү «а ол ышкаш удуртукчулары» деп сөстөр-биле солугур;

дараазында уткалыг домакты немээр:

федералдыг хоойлужудулга-биле доктаат-
таварылгаларда, Тыва Республика-
күсекчи эрге-чагырга органнарының
чукулдарын албан-дужаалга Тыва Рес-
публиканың Баштыңы — Чазааның Даргазы
эрге-чагырганың төлээлеттирген
федералдыг органнары-биле дугуржулга
ар томуйлаар.»;

үшкү кезээнде «Оралакчылары» деп
«Тыва Республиканың Чазааның Дар-
газының бирги оралакчылары, оралакчы-
лары» деп сөстөр-биле солуур;

дөрткү кезээнде «Оралакчылары» деп
сөстү «Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының бирги оралакчылары, оралак-
чылары» деп сөстөр-биле солуур;

7-ги чүүлде:

адында «оралакчыларының» деп
«Тыва Республиканың Чазааның Дар-
газының бирги оралакчыларының, оралак-
чыларының» деп сөстөр-биле солуур;

бирги кезээнде «Оралакчылары» деп
«Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының бирги оралакчылары, оралак-
чылары» деп сөстөр-биле солуур;

ийги кезээн күжүн чидирген деп
р;

үшкү кезээнде «оралакчызының» деп
«Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының бирги оралакчызының, оралак-
чызының» деп сөстөр-биле солуур;

10-гу чүүлде «Оралакчылары» деп
«Тыва Республиканың Чазааның Дар-
газының бирги оралакчылары, оралакчы-
лары» деп сөстөр-биле солуур, «Россия
Федерациязының үндүрүг органнарының»
сөстөрнү «Россия Федерациязының
Тыва Республиканың хоойлужудул-
га-биле дүүштүр төлээлеттирген орган-
на» деп сөстөр-биле солуур;

12-ги чүүлде:

үшкү кезээнде «чамдыктарының
ында» деп сөстөрнү «өскелер дуга-
а» деп сөстөр-биле солуур, дараа-
уткалыг домактары немээр: «Тыва
Республиканың Чазаа яамыларының, күрүне
еттеринин болгаш Тыва Республи-
ка өске-даа күсекчи эрге-чагырга
арының структуразын бадылаар, бир
Россия Федерациязының хоойлужудул-
га-биле дүүштүр ындыг структуралары
арын Тыва Республиканың Баштыңы
— Чазааның Даргазының бүрүн
ринге хамаарыштырбаан болза. Фе-
дыг хоойлулар-биле көрдүнгөн тава-
гарда, Тыва Республиканың күсекчи
агырга органнарының структурала-
уусекчи эрге-чагырганың төлээлет-
федералдыг органнары-биле дугур-
езугаар бадылаар.»;

едиги кезээнге «, а ол ышкаш олар-
угайында дүрүмнер» деп сөстөрнү
р;

оску кезээнде:
налдарны» деп сөстү «Тыва Респуб-
ик күсекчи эрге-чагырганының чор-
ганнарының саналдарны» деп сөс-
те солуур, «Россия Федерациязының
» деп сөстөрнү «Россия Федерация-
болгаш (азы)» деп сөстөр-биле
;

аазында уткалыг домакты немээр:
вес саналдаан хуусаада Тыва Рес-
пуб-
аның күсекчи эрге-чагырганының
органы Россия Федерациязының
(азы) Тыва Республиканың хоой-
лганын дүүшпейн турар актыны күш
лдуарының дугайында шийтирн
албас, олче өскерилгелер кирибес
күжүн түр доктаатпас болза, Тыва
пиканың Чазаа ындыг актыны күш чок
арының дугайында азы ооң күжүн
ксадырының дугайында шийтирн
алыр эргелиг болур.»;

13-кү чүүлдү дараазында эдилге-
жирир:

чүүл. Тыва Республиканың Чазааның
эргелери
а Республиканың Чазаа Тыва Рес-
пуб-
аның каттышкан социал-экономиктиг
дезин хандылар талазы-биле хемчег-
жылдап кылыр болгаш боттандылар,
и, эртем, өөредилге, культура, күш-
на болгаш спорт, кадык камгалалы-
ициал хандырылганың болгаш эко-
алазы-биле чаңгыс аай күрүне поли-
и чорударына киржир.

а Республиканың Чазаа Тыва Респуб-
ли-
каның девискээринде Россия Федерация-
иштиги политиказын боттандылар-
азы-биле хемчеглерни боттандылар.
а Республиканың Чазаа:

Тыва Республиканың социал-эконо-
хөгжүлдэин баш бурунгаар медег-
Тыва Республиканың республика бюд-

жединиң төлөвилелин, а ол ышкаш социал-
экономиктиг хөгжүлдэин республика про-
граммаларының төлөвилелдерин ажалдап
кылыр;

3) Тыва Республиканың республика бюд-
жединиң төлөвилелин болгаш Тыва Рес-
публиканың республика бюджетинин күс-
селдезинин дугайында чыл отчедунга хамаа-
рыштыр хөй-ниити дыңнаашкыннарын эр-
тиренин чурумун тодарадыр;

4) Тыва Республиканың республика бюд-
жединиң күсселдезин хандылар;
Тыва Республиканың Дээди Хуралынче
(парламентизинче) Тыва Республиканың
республика бюджетинин күсселдезинин
дугайында болгаш Тыва Республиканың со-
циал-экономиктиг хөгжүлдэинин програм-
маларының күсселдезинин дугайында
отчеттарны кирир;

Тыва Республиканың күрүне бүдүрүл-
гелеринге, Тыва Республиканың күрүнениң
бюджет албан черлеринге болгаш Тыва
Республиканың күрүнениң автономуг албан-
черлеринге бюджет инвестицияларын бээр
чурумун доктаадыр;

5) өчүнүн бүгү хевирлерин чогулгалыг
кылдыр каттыштыларының, экономиканы
демонополизастаарының үндэзининге чаң-
гыс аай рыноктуң ажалдаарына негел-
делерни тургузар;

6) Россия Федерациязының хоойлужу-
дулгазы-биле дүүштүр күрүне талазында
өйлээр ужурулг бараннар (дуза чедирил-
гезинин) өртөктерин (тарифтерин) доктаа-
дыр болгаш оларның ажылгалын хынаарын
боттандылар (Россия Федерациязының
болгаш Тыва Республиканың хоойлужудул-
газы-биле дүүштүр барааннар (дуза чеди-
рилгезинин) өртөктерин (тарифтерин) күрү-
не талазында өйлээр күрүне талазында
өртөктерни (тарифтерни) өйлээринин
талазы-биле Тыва Республиканың күс-
секчи эрге-чагырга органының боттандылары
өртөктерден (тарифтерден) аңгыда);

7) Россия Федерациязының болгаш Тыва
Республиканың хоойлужудулгазы-биле
дүүштүр Тыва Республиканың күрүне
өчүзүн башкалар болгаш шийтирлээр, а
ол ышкаш федералдыг хоойлулар-биле бол-
гаш Россия Федерациязының нормативтиг
хоойлу-дүрүм актылары-биле дүүштүр Тыва
Республикага дамчыдып берген федералдыг
өчүнү аайлап-башкалар;

8) инвестициялыг политиканы ажалдап
кылыр болгаш ооң боттандырылганын
талазы-биле хемчеглерни хүлээп алыр;

9) үндүрүг политиказын боттандыра-
рынга киржир;

10) кижинин болгаш хамаатының эрге-
лерин болгаш хосталгаларын боттандылар,
хандылар болгаш камгалаар талазы-биле,
өчүнү болгаш хөй-ниитинин чурумун камга-
лаар, кем-херек үүлгедиишкыннери-биле
демисел чорудар, терроризмге болгаш
экстремизмге удур хөдөлүр талазы-биле
ажыл-чорудулганы бодунун бүрүн эргеле-
ринин иштинге боттандылар;

11) социал хандырылга талазы-биле
хамаатыларының эргелерин боттандыларын
хандылар;

12) хамаатыларының күш-ажылчы эргеле-
рин боттандылар талазы-биле хемчеглерни
ажылдап кылыр, ажал чок чорукту кызы-
ларының программаларын ажалдап кылыр
болгаш ол программаларының боттандырыл-
газын хандылар;

13) долгандыр турар чаагай хүрээлеңге
хамаатыларының эргелерин боттандылар
талазы-биле, экология талазы-биле айыыл
чок чорукту хандылары-биле хемчеглерни
хүлээп алыр;

14) кадыкшылын камгалаарына хамаа-
тыларының эргелерин боттандылары-биле,
санитар-эпидемиологтуг чаагай чүүлдү хан-
дылар талазы-биле хемчеглерни хүлээп
алыр;

15) өг-бүленин, ие-чаштын, төрзөн ада
болурунун болгаш чаш назынын нарын
айтырылганын шийтирлээринге дузаны
кадар, аныктар политиказын боттандылар
талазы-биле хемчеглерни хүлээп алыр;

16) ажалдакчылары өг-бүлелеринден
кара туразы-биле чоруй барган назы чет-
пэннерин аргыштырылганын боттандырып
турар албан черлеринин, уруглар бажынна-
рының, школа-интернаттарын, ажык хевир-
ниң тускайжыттыган өөредилге-кижизидил-
ге албан черлеринин болгаш өске-даа уруг-
лар албан черлеринин даңзыын бадылаар;

17) хөй-ниити каттыжышкыннары-биле кады
болгаш шажын организациялары-биле кады
демниг ажалдаар;

18) эртемни болгаш өөредилгени хөг-
жүдеринин күрүне деткимчезинин хемчег-
лерин ажалдап кылыр болгаш боттандылар;

19) биче сайгарлыкчы чорукту күрүненин

талазында деткиринин болгаш хөгжүде-
ринин талазы-биле хемчеглерни ажалдап
кылыр болгаш боттандылар;

20) үүрмектеп садар рыноктарны орга-
низаастаарын болгаш ажалдадырын таарыш-
тырып турар нормативтиг хоойлу-дүрүм
актыларын хүлээп алыр, үүрмектеп садар
рыноктарны тургузарын организаастаар
болгаш даңзыын кылыр;

21) Тыва Республиканың девискээринде
чурттал турар чоннарның культуразын бол-
гаш культура салгалдарын камгалаарының
күрүне деткимчезин хандылар, күш-куль-
тураны, спортту болгаш туризмни хөгжүде-
ринин, а ол ышкаш санаторлуг-курорт
талазы-биле хемчеглерни ажалдап кылыр
болгаш боттандылар;

22) бойдус халаптарын, аварияларны
болгаш катастрофаларны болдурбаарының,
оларның айылын эвээжедиринин болгаш
оларның уруктарын узуткаарының талазы-
биле хемчеглерни боттандылар;

23) эвээш хемчээлдиг сугларга эштири-
биле суг объектилерин ажылгаарының
дүрүмүн бадылаар;

24) суг объектилеринге кижилерниң амы-
тынын камгалаарының дүрүмнүн бады-
лаар;

25) хамааты камгалалының айтырыг-
ларын көөр;

26) аңаа берген хоойлу саналдап кирир
эргени боттандылар;

27) Тыва Республиканың сайыттарының
оралакчыларын (албан-дужаалга томуй-
лаарын болгаш албан-дужаалдан хостаарын
Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-
биле доктааткан чурум езугаар кылыр Тыва
Республиканың иштиги херектер сайыдының
оралакчыларындан аңгыда), Тыва Респуб-
ликаның күрүне комитеттеринин даргала-
рының оралакчыларын, оларның удуртук-
чуларының саналдап киригени-биле, албан-
дужаалга томуйлаар болгаш албан-дужаа-
лындан хостаар;

28) суд болгаш хоойлу-дүрүм камгалаар
органнарының ажыл-чорудулганын хандылар
талазы-биле хемчеглерни боттандылар;

29) Тыва Республикага тус чер бот-баш-
карылганын хөгжүдеринге дузаны көргүзөр;

30) тус чер бот-башкарылга органына,
тус чер бот-башкарылганын соңулдалыг
азы өске-даа албан-дужаалдыг кижизинге
оларның үндүргени хоойлу-дүрүм актыла-
рын, бир эвес олар Россия Федерациязының
Конституциязынга, федералдыг хоойлуларга
болгаш Россия Федерациязының өске-даа
нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга,
Тыва Республиканың Конституциязынга,
Тыва Республиканың хоойлуларынга болгаш
Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг
хоойлу-дүрүм актыларынга дүүшпейн турар
болза, дүүштүр кылырын саналдаар эрге-
лиг, а ол ышкаш судка хомудал кирир
эргелиг;

31) Тыва Республиканың муниципалдыг
тургузулганынче кирип турары түр үениң
саң-хөө чагырганының баштынын томуйлаар
(албан-дужаалындан халаар), айыттыган
түр үениң саң-хөө чагырганының структура-
зын болгаш штаттыг санын бадылаарының
чурумун доктаадыр;

32) түр үениң саң-хөө чагырганының тус
чер бюджетинин хыналдазын (аудидин)
эрттирер чурумун тодарадыр;

33) Россия Федерациязының болгаш
Россия Федерациязының субъектилеринин
кады башкалар чүүлдеринге хамаарыштыр
Тыва Республиканың күрүненин эрге-чагырга
органнарынга дамчыдып бергени Россия
Федерациязының чамдык бүрүн эргелерин
Тыва Республиканың күссекчи эрге-чагырга
органнарының боттандыларынын организа-
стаар;

34) Тыва Республиканың делегей чер-
гелиг болгаш даштыкы экономиктиг хар-
ылзааларны боттандыларынга киржир;

35) онза байдалдарны бойдус, тех-
ногенниг, биологтуг болгаш социал харак-
терлиг уруктарын баш бурунгаар бол-
дурбас болгаш узуткаар талазы-биле хем-
чеглерни ажалдап кылыр;

36) тус чер бот-башкарылга органа-
рынга медээ чедирер болгаш херек үезинде
чурттакчы чонга, ядерлиг энергия ажылдап
турар космиктиг аппарат аварияга таварыш-
каш черже катап дедир эглип келген тава-
рылгада, дуза кадарының чурумун тода-
радыр;

37) Тыва Республиканың чонунга чыл
санында нацияның кадыынын, экология, чер-
ниң байдалының дугайында болгаш респуб-
ликаның өске-даа бойдус курлавырларының
дугайында таныштылар;

38) Тыва Республиканың прокурорун ал-
бан-дужаалга томуйлаарына чөлшээрелди
бээр;

39) Тыва Республиканың стратегиязын
болгаш социал-экономиктиг хөгжүлдэинин
мурнады көөр кол чүүлдерин тодарадыр;

40) республиканың тускай сорулгалыг
программаларын ажалдап кылыр болгаш
бадылаар, оларның күсселдезин хандылар;

41) күрүне организацияларының, а ол
ышкаш ажил-агыжы хөй-ниитинин болгаш
күрүне өчүзү болур үлүглүг коммерция
эвес организацияларны ажил-чорудулгазы
дээш контролду боттандылар;

42) Россия Федерациязының болгаш
Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле
дүүштүр күрүнениң иштиги болгаш даштыкы
чээлигин боттандылар;

43) Тыва Республиканың чонунга
эмнээшкин-профилактика дузазының бүгү
хевирлерин көргүзөр талазы-биле ажалды
организаастаар, медицина дузазының рес-
публика программаларын күсседирер база
халас медицина дузазының магадылаттыган
деңгелин камгалап арттылары дээш конт-
ролду боттандылар;

44) хамаатыларының социал магадылал-
дарын боттандылары хандылар, чингелде-
лиг болгаш эвээш хөренгилег категория-
ларның хамаатыларына адрестиг социал
дузанын системазын тургузар;

45) чонунуң пенсия хандырылганын орга-
низаастаарына деткимчени көргүзөр, инва-
лидтерниң эмчи-социал экспертиказын,
реабилитациязын организаастаар;

46) чуртталга-коммунал хандырылганын
ның талазы-биле чурттакчы чонунуң социал
камгалалының кол-кол угланышкыннарын
тодарадыр;

47) чуртталга бажыңнарының тудуунуң
күрүне талазында башкарылганын, таа-
рыштырылганын болгаш шынарын болгаш
үре-түннелдин бидидери дээш контролду
боттандылар;

48) чурттаар оран-сава рыногунуң ажык-
тыын болгаш бүгү категорияларның хамаа-
тыларына чурттаар оран-сава садып алы-
рының таарымчалыын хандырып турар амгы
үениң саң-хөө механизминин хөгжүдеринге
дузаны көргүзөр;

49) чуртталга-коммунал дуза чедирил-
гелеринин өртзөн болгаш чурттаар оран-
сава болгаш коммунал дуза чедирилгелери
дээш төлөвирге хамаатыларының өг-бүлде
ниити орулгазынга хамаарыштыр чарыг-
далдарының эң улуг болдунар хемчээлин,
субсидияларны санаарына ажылгаар чурт-
таар оран-саваның нормативтиг шөлүнүн
регион стандарттарының хемчээлин доктаа-
дып тургузар;

50) барааннарның болгаш ачы-дуза-
ларның шынарын бидидеринче угланган
эртем-практиктиг политиканы боттандылар;

51) Тыва Республиканың минерал-чиг эт
баазанын хөгжүдөр, бойдус курлавырларын
ажыктыг кылдыр ажылгаар, дагын бүдүрер
болгаш камгалаар талазы-биле ажил-чору-
дулганы организаастаар болгаш контрол-
даар;

52) арга-арыг болгаш парк зоналарында
тускай ажылгалдыг зоналарны, арга-арыг
болгаш парк зоналарынын, ногаан зоналар-
ның шөлдерин тодарадыр, арга-арыг болгаш
парк зоналарынын, ногаан зоналарның кы-
зыгаарларын доктаадыр болгаш өскертir;

53) Тыва Республиканың өчүзүнде
турар арга-арыг курлавырларының эге хем-
чээли дээш төлөвиринин хемчээлин болгаш
арга-арыг участогунуң шөлүнүн эге хемчээли
дээш, ону арендага бээр сорулга-биле,
телевиринин хемчээлдерин доктаадыр;

54) арга-арыгдан тарыыр ыяштарны
боттарының хууда хергелелдеринге садып
алыр хамаатылар-биле керээлерни чарары-
нын чурумун доктаадыр;

55) хамаатыларга боттарының хууда
хергелелдеринге садыг-саарылга керээзи-
биле арга-арыгдан тарыыр ыяштарны алы-
рының төлөвиринин хемчээлин доктаадыр;

56) ажык-тывыштың лимидин тургуспаан
аңныыр курлавырларының тывыжынын чи-
жек кызыгаарлыг нормаларын бадылаар;

57) Россия Федерациязының субъекти-
лери-биле, даштыкы федеративтиг күрүне-
леринин субъектилеринин, даштыкы күрү-
нелеринин административтиг-девискээр тур-
гузулганы-биле, делегей чергелиг организа-
циялар-биле, ол сорулгаларга тускай тур-
густунган органнарының кызыгаарының иш-
тинге, а Россия Федерациязының Чазааның
чөлшээрели-биле — даштыкы күрүнелерин
күрүне эрге-чагырганының органнары-биле
садыг-экономиктиг, эртем-техниктиг, куль-
турлуг болгаш өске-даа харылзааларны
боттандылар;

58) Тыва Республиканың Баштыңының —
Чазааның Даргазының даалгазы-биле база
Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-
биле дүүштүр Тыва Республиканың эрге-

ажыктарын Россия Федерациязының субъектилеринге, даштыкы федеративтиг күрүнелериниң субъектилеринге, даштыкы күрүнелериниң административтиг-девискээр тургузуларынга, делегей чергелиг организацияларга болгаш даштыкы күрүнелериниң күрүне эрге-чагырга органнарынга төлээлээр;

59) регионнар аразының, бүгү-делегейиниң болгаш ийи талалыг программаларны боттандыра талашы-биле хемчеглерни организацияларга болгаш эртинер, регионнар аразының ассоциациялары-биле, эвилелдер болгаш каттыжышкыннар-биле, делегей чергелиг организациялар-биле демниг кады ажилдажылганы чорудар;

60) республикага болгаш муниципалдыг тургузуларга техниктиг хыналдалар пункттары-биле чурттакчы чонну хандыраарының эң биче нормативтерин, Федералдыг хоойлу-биле дүүштүр техниктиг хыналданы чорудары дээш төлевириниң эң ындыкы хемчээлин; техниктиг хыналданың талонунуң дубликадын долдурарына чарыгдалдарның эң ындыкы хемчээлдерин тургузар;

61) Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужулгазы-биле дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерни боттандыраар;

8) 15-ки чүүлдүң бешки кезээнде «оралакчыларның» деп сөстү «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчыларының, оралакчыларының» деп сөстер-биле солугу;

9) 16-гы чүүлдүң ийги кезээниң бешки абзазында «оралакчыларының» деп сөстү «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчыларының, оралакчыларының» деп сөстер-биле солугу;

10) 17-ги чүүлде:

а) адында «оралакчыларның» деп сөстү «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчыларының, оралакчыларының» деп сөстер-биле солугу;

б) бирги кезээнде:

бирги абзацта «Оралакчылары» деп сөстү «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчылары, оралакчылары» деп сөстер-биле солугу;

3-кү пунктуну дараазында эдилге-биле бижири:

«3) хүлээлгелер үлежилгези-биле дүүштүр Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажылын дүүштүрер, оларга даалгаларны бээр болгаш оларның ажыл-чорудулгазын контролдаар;»;

дараазында уткалыг 5 болгаш 6 пункттарны немээр;

«5) Тыва Республиканың Чазаның компетенциязының кызыгаарының иштинге хүлээлгелер үлежилгези-биле дүүштүр болгаш күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг

органнары-биле дугуржулгалар езугаар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының девискээр органнары-биле демниг кады ажилдажылганы чорудар;

6) Тыва Республиканың хоойлулары-биле, Тыва Республиканың Баштыңының — Чазаның Даргазының, Тыва Республиканың Чазаның нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле тургускан болгаш оларга салдыган хүлээлгелериниң күүселдези дээш тускай хууда харысалгалыг болур;»;

11) 18-ки чүүлдүң бирги кезээниң 1-ги пунктуну дараазында эдилге-биле бижири:

«1) Тыва Республиканың Чазаның хуралдарына киржири: Тыва Республиканың сайттары — бадылаар эргелиг кылдыр, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының өске-даа органнарының удуртукчулары чөвүлээр эргелиг кылдыр;»;

12) 21-ги чүүлде:

а) ийги кезээнде «оралакчылары» деп сөстү «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчылары, оралакчылары» деп сөстер-биле солугу;

б) чедиги кезээниң 3-кү пунктунда «Тыва Республиканың комитеттериниң, эргелдериниң болгаш өске-даа ведомстволарының» деп сөстөрни «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының өске-даа органнарының» деп сөстер-биле солугу;

13) 24-кү чүүлдүң бирги кезээнде «ажылдап кылыр» деп сөстөрни «бадылаар» деп сөс-биле солугу;

14) 27-ги чүүлдүң ийги кезээни дараазында эдилге-биле бижири:

«Тыва Республиканың Чазаның кежигүнүгө адрестээн, депутаттарны сонугадып турар айтырыгларны айтыканы-биле, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) чалалгазын Тыва Республиканың Баштыңының — Чазаның Даргазының чогуур хуралды эртинеринге чедир, беш хонуктан орайтатпайн, чорудар;»;

15) 28-ки чүүлдүң үшкү кезээни күжүн чидерген деп санаар;

16) 35-ки чүүлде:

а) ийги кезээни дараазында эдилге-биле бижири:

«Тыва Республиканың Баштыңы — Чазаның Даргазы Тыва Республиканың Баштыңының — Чазаның Даргазының болгаш Тыва Республиканың Чазаның ажыл-чорудулгазын хандырып турар, Тыва Республиканың күрүне органы — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязын болгаш Чазаның Аппарадын тургузарының дугайында шиттирени хүлээп алыр эргелиг;»;

б) үшкү кезээни дараазында эдилге-биле бижири:

«Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазаның Аппарадының (моон ынай Канцелярия

болгаш Аппарат дээн) дүрүмүн болгаш структуразын Тыва Республиканың Баштыңы — Чазаның Даргазы бадылаар.».

2 чүүл

Бо Конституция хоойлузу, ону албан-

«Тыва Республикада эптештирилге шийткелчилериниң дугайында Тыва Республиканың Конституция хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында»

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2011 чылдың ноябрь 3-те хүлээп алган

1 чүүл

1999 чылдың ноябрь 4-те № 363 «Тыва Республикада эптештирилге шийткелчилериниң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунга («Тувинская правда», 1999 чылдың ноябрь 25-те; 2000 чылдың сентябрь 12-де, октябрь 12-де; 2004 чылдың декабрь 7-де; 2007 чылдың декабрь 13-те; 2010 чылдың декабрь 28-те; 2011 чылдың июнь 21-де; «Шын», 2007 чылдың декабрь 13-те; 2010 чылдың декабрь 28-те; 2011 чылдың июнь 21-де) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 11-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле бижири:

«11 чүүл. Эптештирилге шийткелчилериниң аппараты

1. Эптештирилге шийткелчилериниң ажыл-чорудулгазын оон аппараты хандыраар. Тыва Республикада эптештирилге шийткелчилериниң аппаратының дүрүмүн, структуразын болгаш штаттыг расписаниезин Тыва Республиканың Чазаның бүрүн эрге бергени Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы ээлчеглиг сан-хөө чылында Тыва Республиканың республика бюджетинде көрдүнген акша-хөреңгилериниң кызыгаарының иштинге бадылаар.

2. Эптештирилге шийткелчилериниң аппаратының ажылдакчылары Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчылары болур.»;

2) 12-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле бижири:

«12 чүүл. Эптештирилге шийткелчилериниң ажыл-чорудулгазының организастыг хандырылгасы

Эптештирилге шийткелчилериниң ажыл-чорудулгазының организастыг хандырылгасын Тыва Республиканың Чазаның бүрүн эрге бергени Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы боттандыраар. Эптештирилге шийткелчилериниң ажыл-чорудулгазының организастыг хандырылгасы дээрже бо Конституция хоойлузунда «Россия Федерациязында ниити юрисдикцияның судтарының дугайында» Федералдыг конституция хоойлузу-биле дүүштүр долу болгаш хамаарылга чок шийткел үндүрерин боттандыраар байдалдарны тургузарынче угланган кадрлар, сан-хөө,

езузу-биле парлаан хүнден эгелээш, эрткенде, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2011 чылдың ноябрь 11 № 899 ДХ-1

материал-техниктиг, информастыг бө өске-даа хевириниң хемчеглери кы билдинип турар.»;

3) 13-кү чүүлдү дараазында эдилге-биле бижири:

«13 чүүл. Эптештирилге шийткелчилериниң ажыл-чорудулгазының сан болгаш материал-техниктиг хандырылгасы

1. Эптештирилге шийткелчилер шалың төлевирин болгаш шийткелчи федералдыг хоойлулар-биле көрд социал төлевирлерни хандыраар. Р. Федерациязының чарыгдал кылыр хү гелери болур болгаш ону Россия Федерациязының Дээди судунуң чанында департаментизиниң органын тавары боттандыраар.

2. Эптештирилге шийткелчилериниң материал-техниктиг хандырылгасын Тыва Республиканың Чазаның бүрүн эрге бергени Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганың органы тандыраар.

3. Эптештирилге шийткелчилериниң ажыл-чорудулгазын болгаш оларның раттарын, оон иштинде эптештирилге шийткелчилериниң сургакчылашкыннары чарыгдалдарын хандыраарына эрг чугула чарыгдалдарның акшаландыры кынын Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөреңгизи-биле тандыраар. Эптештирилге шийткелчилер албан-езузу-биле сургакчылашкыннары холбашкан чарыгдалдарын дедир эп нормаларын Тыва Республиканың Чазаның таадыр болгаш олар федералдыг шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

4) 14-кү чүүлдүң 2-ги кезээни дараазында эдилге-биле бижири:

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

«2. Эптештирилге шийткелчилер шийткелчилерге көрдүнген нормалардан эң бооп болбас ажурлуг.»;

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

«Күш-ажылдың болгаш 1941 чылдың июнь 22-ден 1945 чылдың майга чедир, ССРЭ-ниң түр када эжелеттирген девискээрлеринге ажилдаан үеден аңгыда, алды айдан эвээш эвес үеде тылга ажилдаан Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарынга азы Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде шыдамыккай ажылы дээш ССРЭ-ниң орденнери-биле болгаш медальдары-биле шаңнаткан кижилерге социал деткимче хемчеглериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2011 чылдың октябрь 26-да хүлээп алган

1 чүүл

2004 чылдың декабрь 29-та № 1159 УХ-1 «Күш-ажыл хоочуннарынга болгаш 1941 чылдың июнь 22-ден 1945 чылдың майга чедир, ССРЭ-ниң түр када эжелеттирген девискээрлеринге ажилдаан үеден аңгыда, алды айдан эвээш эвес үеде тылга ажилдаан кижилерге, Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде шыдамыккай ажылы дээш ССРЭ-ниң орденнери-биле болгаш медальдары-биле шаңнаткан кижилерге социал деткимче хемчеглериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2005 чылдың апрель 9-та; 2008 чылдың январь 31-де; «Шын», 2008 чылдың февраль 5-те, май 22-де) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Хоойлунуң адын дараазында эдилге-биле бижири:

«Күш-ажылдың хоочуннарынга болгаш тылдың ажыл-ишчилеринге социал деткимче хемчеглериниң дугайында»;

2) кирилде кезээнде:

а) «майга чедир» деп сөстөрни «май 9-ка чедир» деп сөстер-биле солугу;

б) «ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаттырган» деп сөстөрни «ССРЭ-ниң орденнери азы медальдары-биле шаңнаттырган» деп сөстер-биле солугу;

3) 1-ги чүүлүнүң ийги абзазында:

а) «1941-1945 чылдарда» деп сөстөрни «1941 чылдың июнь 22-ден 1945 чылдың май 9-ка чедир» деп сөстер-биле солугу;

б) «ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаттырган» деп сөстөрни «ССРЭ-ниң орденнери азы медальдары-биле шаңнаттырган» деп сөстер-биле солугу.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелээш, он хонук эрткенде, күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2011 чылдың ноябрь 11 № 956 ДХ-1

«Тыва Республиканың суд участоктарының болгаш эптештирилге шийткелчилериниң албан-дужаалдарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2011 чылдың ноябрь 3-те хүлээп алган

1 чүүл

2000 чылдың декабрь 30-де № 813 «Тыва Республиканың суд участоктарының болгаш эптештирилге шийткелчилериниң албан-дужаалдарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 2001 чылдың июль 10-да; 2007 чылдың июнь 28-де; 2008 чылдың ноябрь 28-те; Тыва Республиканың хоойлужулгаларының чыындзы, 2008 чыл, № 2, 150 чүүл; «Шын», 2007 чылдың июнь 28-те; 2008 чылдың декабрь 9-та), дараазында уткалыг 1-чүүл-биле немеп, өскерилгени кириер:

«1-чүүл. Эптештирилге шийткелчилериниң доктаамал турар черлери

Эптештирилге шийткелчилериниң доктаамал турар черлери болза:

Барыын-Хемчиктин суд участогу — Барыын-Хемчик кожуунунуң Кызыл-Мажалык сууру;

Бай-Тайганың суд участогу — Бай-Тайга кожуунунуң Тээли сууру;

Чөөн-Хемчиктин суд участогу — Чөөн-Хемчик кожуунунуң Чадаана хоорайы;

Кызылдың суд участогу — Кызыл кожуунунуң Каа-Хем сууру;

Улуг-Хемнин суд участогу — Улуг-Хем кожуунунуң Шагаан-Арыг хоорайы;

Тандының суд участогу — Танды кожуунунуң Бай-Хаак сууру;

Би-Хемнин суд участогу — Би-Хем кожуунунуң Туран хоорайы;

Кызыл хоорайның Центральный № 1 суд участогу — Кызыл хоорай;

Кызыл хоорайның Восточный № 2 суд участогу — Кызыл хоорай;

Кызыл хоорайның Западный № 3 суд участогу — Кызыл хоорай;

Кызыл хоорайның Южный № 4 суд участогу — Кызыл хоорай;

Кызыл хоорайның Енисей № 5 суд участогу — Кызыл хоорай;

Кызыл хоорайның Гагарин № 6 суд участогу — Кызыл хоорай;

Кызыл хоорайның Горный № 7 суд участогу — Кызыл хоорай;

Кызыл хоорайның Магистральный № 8 суд участогу — Кызыл хоорай болур.».

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2011 чылдың ноябрь 18 № 1009 ДХ-1

ЧАА ИНТЕРНАТКА — ДҮЛГҮҮР

Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө
яамызында

Декабрь 1-де Каа-Хем кожуунуң Дерзиг-Аксы урууң психоневрологтук бажың-интернадының уруглар салбырының чаа корпусуңуң байырлыг жыдышкыны болуп эрткен. Аңаа ТР-ниң Чааань Даргазының оралакчызы, кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды Анатолий Дамба-Хуурак, ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазының оралакчызы Ольга Кольчикова база депутат Юрий Кара-оол болгаш «Остов болгаш К» деп тудуг компаниязының директору Весап Акберов олар иришкен.

Бедик албан-дужаалдыг уруглар эвес, а бажың-интернатка илдарның дургузунда ажил-елген хоочуннар, суурнуң ичкылары база Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө урууң төлээлери байырлыг жыдышкыга коллективтин күзүн үлешкен. Бүгү-делгизинвалиттер хүнүнүң бүдүү-чаа корпусуңуң ажилгалче и — ук коллективтин ажил-тарынга канчаар-даа аажок ирүшкү. Чүге дизе ук бажың-интернат баштай 1959 чылда-ла Каа-Хем кожуунуң Сесерлиг туттунган турган. Оон сөөл-үр Каа-Хем кожуунуң Таруунче ону көжүргөн, а 1978 бажың-интернатты бүрүнү-Дерзиг-Аксы суурже көжү-кан соонда, ол амга чедир чорудулгазын уламчылап Коллективтин чамдык ажил-ы суурга чурттаар бажың-чок берге байдал турза-даа, тиви болгаш оон кижизир-ери-биле чарылбайн, орай-едир ыяш сарайларга чурт-ган. Чоорту суур улгадып,

интернаттың тывылганы-биле суурнуң хөгжүлдө эгелзэн.

Байыр чедирери-биле сөстү кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды Анатолий Дамба-Хууракка берген. Ол чыгып келген аалчыларга болгаш ук албан черинин коллективинге байыр чедирешишкенин чыгып сөстерин ил-реткен. Ук корпусуңуң тудуу 2004 чылда «Россияның уруглары — Тываның уруглары» деп тускай сорулгалыг программаның төлө-лелин езугаар эгелзэн турган. Ын-чалза-даа акшаландырышкының чогу-биле оон тудуу турупкан. А кажан 2007 чылда Республиканың Чааань Даргазы Ш.Кара-оол тудугну доозары-биле акша-хө-реңгини тывар даалганы берген. Ынчанга 2009 чылда акшалан-дырышкын чоруп эгелзэн. Ба-жың-интернаттың чаа корпусу — Россияның Конституциясында айыттыганы-биле, күрүне бодунуң хамаатыларының мурнунга боду-нуң хүлээлгезин күөседип турар дээрзиниң бадыткалы. Бажың-интернаттың ийи каат чаа кор-пусуңуң тудуу дээр-ле, респу-бли-

Чаа корпусуңуң дүлгүзүң байырлыг байдалга тывыскан.

каның Чааань 170 млн. рубль ажыг түңге тударын планнаттынып турар бүдүн комплекстин баштайгы блогу дээрзин Анатолий Парти-занович дыңнаткан.

Аалчыларның байыр чедирешиш-киннериниң соонда байырланчыг кезээ эгелзэн. Анатолий Дамба-Хуурак бажың-интернаттың дирек-тору Радмир Намзырайга чаа ав-

томашинаның дүлгүзүң тывыскан. А байырлалдың эң-не онза кезээ чаа корпуске кирер эжик аксында кызыл кожааны байырлыг бай-далга кезери болган. Аалчылар чаа салбырының иштин сонугаан.

Байырлал бүдүүзүңде коллек-тивтин ажилдакчыларының өөрүшкүзү кызыгаар чок. Чүге-дизе, кадының байдалы-биле

харык-шинээ кызыгаарлыг уруг-ларга эки, таарымчалыг байдалды тургузары чугула черни ээлеп турар. А оон-биле чергелештир бажың-интернаттың ажилдакчыла-рынга база ажилдаарыңа бо өөрүнчү болуушкун — канчаар-даа аажок улуг деткимче.

Валерия КОНГАР.

ЧААРТЫЛГАЛАР УЛАМЧЫЛАП ТУРАР

«Тыва Республиканың 2011-2012 чылдарда ка-к камгалалдың чаартылгазы» программаның тандырылгазы ийи чылда күөсеттинер кылдыр эдүңген турган. Ук программаның кол сорулгазы Тыва Республиканың чурттакчы чонун чедим-иг эмчи дузазы-биле хандыраы болгаш оон нарын экижидери.

программаның кол угла-ыннарыңа эмчи албан-иниң материал-техниктиг-ын быжыглаары, кадык-лында амгы үениң инфор-мация системасын база эмчи-көргүзүр аргаларны шиң-түзүп база эмнелге оран-сава-алитал септелгени чоруда-аржыр.

Республиканың кадык камгала-чаартылгазының програм-маның боттандырылганың биле чоруткан ажилдың-нде 1 703 028, 8 муң рубль-п алдыңган, оон иштинде 8 муң рубльди Ыаап-ла ме-камгаладылганының фе-ндофондундан аңгылаан. Чылда бадылаан график республиканың № 1, 2 э-мри, онкология болгаш ту-зук удур диспансерлери-спубликаның уруглар э-мниң, Перинаталдыг төптүн 5 муниципалдыг эмчи-активтиг албан черлериниң-и-Хемчиктин, Мөңгүн-Тай-и-Хемнин кожун эмнел-Кызылдың хоорай поли-зы база № 1 божудулга-и) капитал септелгенинче-алдыг акша-хөреңгини-ен. Ол ышкыш бо чылын-камгалалының чаартылга-программанын езугаар-ика чергелиг 8 эмнелге

болгаш 21 муниципалдыг эмнелге-лерге аарыг тодарадыр болгаш өске-даа чугула дериг-херексел-дерни саткан. Дериг-херекселдин-данзызы улуг — бо чылын респу-бликаның №1 эмнелгези биле Пери-наталдыг төп чаа дериг-херексел-дерни алган.

Республикада аарыг болгаш өлүп хораар чоруктарның байда-лын барымдаалап, кадык камга-лалының чаартылгазының про-граммасында кардиология, не-врология, онкология база травма-тология талазы-биле дуза көргү-зер эмчи стандарттарын чоорту-шиңгээди алыры планнаттынып турар. Стандарттар дээр-ле, эм-чиниң аарыгны тодарткаш, албан-чорудар уjurлуг диагностика-тиг эмнээшкын хемчеглери-дир. Ни-и-тизи-биле федералдыг 25 стандарттарны шиңгээдиринче 533 млн. 179 муң рубль көрдүңген. Оон-иштинден 2011 чылда 227 млн. 409 муң рубль, а 2012 чылда 305 млн. 779 муң рубль.

Тываның республика эмнелге-зиниң кардиология болгаш тера-пия салбырларының капитал сеп-телгези доозулган. Бо неделяның-эгезинде чүс ажыг аарыг кижилер-эгезинде чүс ажыг аарыг кижилер-э-терлиг, амгы үениң чунар дериг-херекселдерлиг болгаш шала-зында тускай материал чаттыг-палаталарже кирген. Санитар-

эпидемиология станциязының негелделеринге дүүштүр ук эмнелгеде эмнээриниң болгаш ниити база тускай хевирниң палаталарын кылган. 20 ажыг-чылдың дургузунда кандыг-даа септелге кылдынмай турган эм-нелгениң оран-савазын чаа мате-риалдар-биле септел-селип чаар-

тылга программаның иштинде эмнелгениң бо ийи салбырыңа хамаарыштыр ажилдар ам-даа чоруттунар дээрзин удуртукчулар-бүзүредип турар. Терапия салбы-рының эргелекчизи Оксана Суваң-ның чугаалап турары-биле алырга, чаа чылдың эгезинде Кадык кам-галал яамызының деткимчези-

Перинаталдыг төптүн акушер эмчизи Урана Чадамба чаш уругларга чогуур дузаны көргүзүп чоруур.

тып каарга, көрүштүү аажок-апарган. ТР-ниң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамы-зының чагы-биле 2011 чылдан-эгелеп боттанып эгелзэн кадык камгалалының чаартылгазы про-граммасының акша-хөреңгизиниң күсели-биле ук септелге ажил-дарын кылып чоруткан. Бо ийи салбырның капитал септелгезинче ниитизи-биле 9,8 млн. рубльди-үндүргөн.

Кадык камгалалының чаар-

биле эмчи чаа дериг-херекселде-рин алыр. Чаа, чараш оран-савада салбырның ажилын улам чедим-челиг болдуруп, а аарыг улуска таарымчалыг байдалды тургузар-амгы үениң дериг-херекселдерин-алыры — эмчилерге улуг өөрүш-кү. Кардиология салбырыңа чүрек аарыг улуска дүрген дуза-чедирер дериг-херекселди сада-ры көрдүңген. Амгы үеде чүрек-аарыг 60 кижиге өкпениң ажилын-экижидер чаңгыс аппарат бар бо-

луп турар. Чаартылга программа-зының дузазы-биле кардио-монитор болгаш аарыг улуска чугула херек өске-даа дериг-херекселдерни алыр дээрзинге-эмчилер бүзүрөп турар.

Кадык камгалалының чаартыл-газының регионалдыг программа-зын езугаар Тываның Перинатал-дыг төвүнүн эрги соңгаларын-пластик соңгалар-биле солугурун-га болгаш иштики электри четки-лериниң септелгезинге 4 млн. 900 муң рубль көрдүңген. Амгы үеде ук программа езугаар республи-каның № 2 эмнелгезиниң, уруглар-эмнелгезиниң, онкология диспан-сериниң, терапия салбырының болгаш Перинаталдыг төптүн ка-питал септелгези доозулган. А Кызылдың № 1 божудулга бажы-нының, туберкулезка удур диспан-сериниң, халдавырлыг аарыглар-эмнелгезиниң база республиканың № 1 эмнелгезиниң капитал септел-гези амгы үеде чоруп турар.

Кадык камгалалының чаартыл-газының программасы Тывага бир-дугаарында эмчи албан черле-риниң оран-савазының капитал-септелгезинге, оларның материал-техниктиг байдалын чогулдура-рыңа бедик технологтуг эмчи-аппаратуразын садып алырыңа хамаарышкан чугула айтырыг-ларны шиитпирлээринге канчаар-даа аажок уjur-дузалыг болуп-турар дээрзи чугаажок.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

ООРЛАР ТУТТУРГАН, АВТОМАШИНАНЫ ЭГИТКЕН

Тываның
ОШАЧКИ-
НИН ОРУК-
ПОСТ АЛБА-
НЫНЫН ИН-
СПЕКТОРЛАРЫ
МАШИНА ООР-
ЛАШКЫНЫН ИЗНИ-БИЛЕ ИЛЕРЕ-
ДИП ТЫПКАН.

Ноябрь 18-те Кызыл хоорай-
ның 49 харлыг чурттакчызы орай-
тай берген боорга, автомашиназын
гаражка тургуспайн, бо удаада
ажырбас боор дээн бодал-биле
удуп чыдып алган. Ынчалза-даа
«Тойота Карина» маркалыг авто-
машинаны билдинмес кижилер
оорлап алпарган. Дараазында хүн
машинаның ээзи ону оорлаанын
полицияже дыңнаткан.

Орук-пост албанының ажил-
дакчылары, полицияның лейтенан-
тылары Б.Ондар база А.Манзы-
рыкчы олар оорлаан машинаны
мурнай илередип, оорлаашкына
каразыттырып турар дөрт ха-
маатыларны туткан. Оларның үжү
оон мурнунда янзы-бүрү кем-
херек үүлгедиишкннери дээш
шииттирип чорааны билдинген. Бо
байдалга хамаарыштыр РФ УК-ның
166 чүүлүнүн 2-ги кезээнге
дүүштүр кеземче херээн оттурган.

ТР-нің ИХЯ-ның
ОШАЧКИ эргелели.

АЖЫГЛАЛДА КАТАП КИРГЕН

Республика болгаш муниципалдыг бюджеттерниң акша-
хөреңгизи-биле туттунган хеп чуур черлиг муниципалдыг чунар-
бажыңнар Чөөн-Хемчик кожуунун Чадаана хоорайда база Эрзин
кожуунун Эрзин суурда ажыглалда киргени оон чуртта-
чыларына өөрүшкүлүг байырлалдар болганы чугаажок.

Ноябрь 25-тиң хүнүнде Чадаана
хоорайда үрде манааны хөй-ни-
тинин чунар-бажыңының ажи-
дышкынына хөй чон чыгып,
шаптаныр ширбишчигештери-биле
танчылап, кожамыктып байырлаан.
Тываның Чазаның Баштыңы
ажыл-агыйжы сургакчылаашкын-
биле ол кожуунга чорааш, муни-
ципалитеттерниң кышка белеткелин
хынап, тудуг ажилдарының шына-
рын үнелээн.

Фельдшер Галина Ооржак,
чунар-бажыңның ажидашкынында
албан-биле келгенин чугаалааш,
ийи каът эрги баяны септеп, катап
ажыглалга кириринге үлүг-хуузу
кирген кижилерге четтиргенин
илердип, «эмчи кижиге меңээ
чунар-бажыңны ажилгалга кирип
турары — улуг болуушкун-дур» деп
демдеглээн. Чадаана хоорайның
баштыңы Альберт Хапылак социал
ужур-дузалыг хоорайның бо теле-
вилелин боттандыраарына детким-
чези дээш республиканың Чазан-
ның Даргазы Ш. Кара-оолга өөрүп
четтиргенин илереткен. «Бо чунар-
бажың Кызыл хоорайда «Южный»
чунар-бажыңдан дудак чок,

чырык, чунап келген кижилерге
таарымчалыг байдалдарны тургус-
кан чер» дээрзин А.Хапылак дем-
деглээн. Капитал септелге талазы-
биле эргелелдин дыңнатканы-биле
алырга, тудуг-монтаж ажилдарын
«Латекс» АХН-нің подряд органи-
зациязы кылып чоруткан. Чунар-
бажыңны бүрүнү-биле чаартып,
септелге-тудуг ажилдарын кылы-
рынга 35 млн. рубль чарыгдат-
тынган.

Совет үеде район төптеринге,
көдээ суур бүрүзүнге хөй-ниитинин
чунар-бажыңнары ажилдап турга-
нын билер боор силер. 90 чылдар
үезинде тус чер администрация-
лары экономия кылыр дээш чунар-
бажыңнары хагган турган. Бо хүн-
нерде республикада: Кызыл-Мажалыкта,
Ак-Довуракта, Шагаан-
Арыгда, Сарыг-Септе, Чадаанада
база Эрзинде, хөй-ниитинин чүгле
6 баяны ажилдап турар. Өске-даа
чурттакчылыг суурларга чунар-ба-
жың, хеп чуур черлер комплексте-
рин ажадары-биле республиканың
эрге-чагыргазы боттук деткимчени
көргүзери планда.

Айлаң МОНГУШ.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Өвүр кожуунун Хандагайтының кежээки школазының 2008
чылдың июнь 14-те Саловат Антонович КОНЧУККА тывысканы
аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

«ЭНЕРГОТУДУГ» кызыгаарлаттынган
харысгалыг ниитилел
КВАРТИРАЛАРНЫ ТУДУГ КЫЛЫКЧЫЗЫНДАН

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	1	43,26	9,96	1,2,3,4
	2 тип 1	84,63	11,50	1
	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2011 ч. 4 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

1 дөрбелчин метрде өртээ 34 500 рубльден өрү
Каш базым черде быжыг гаражтар бар.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң
экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң
акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.
ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ
ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422) 4-85-29,
8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48, 8-905-920-41-01.
Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

«СПРУТ»
ХООЙЛУ-ДУРУМ
ТӨВҮ
СУДТАРГА; СУД
ПРИСТАВТАРЫНГА;
ЭРГЕ-ХООЙЛУ
КАМГАЛААР
ОРГАНИНАРГА төлээлээри

Медээлер чылдазы:
хамааты, кеземче болгаш
административтиг херектер
талазы-биле; шимчeves өнчү
дугайында; бизнестин тодар-
гай адырында (угланыш-
кыннарында) херектиң байда-
лының дугайында; юридиктиг
дугуржулгаларның арының
дугайында;

Банкыларга хамаарыш-
кан айтырылгал талазы-биле
сайгарылга: «Хоум Кредит
энд Финанс Банк», «Русфи-
нанс Банк», «Тинькофф Банк»
болгаш өске-даа банкылар;

Дедир эгидилге: өнчү-
хөреңги болгаш акша-хөрең-
гини (коллектор ачы-дузазы);

Детектив ачы-дузазы:
Кызыл хоорай, Тыва эки тура-
чылар кудумчузу, б. 13, офис
474 (Кызыл аалчылар бажы-
нында), телефон: 2-59-54; 8-
923-260-7733. (ТР талазы-биле
ИХЯ-ның 2008 чылдың сен-
тябрь 11-де тывысканы
№ ТЫВ 40 лицензия).

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң хүндүлүг, эргим, ынак угбавыс Александр
Деңзин-ооловна АРЗЫЛАҢ бо чайын Тыва Ар

Республиканың тургустунганындан бээр 90 чылдаан байыр-
лы-биле, угбавыстың 70 харлаан юбилейин хөй санныг дуңмалар
кенээттери, күдээлери, уруглары, оолдары, уйнуктары, уйну-
кының чаптанчыг чаш ажы-төлдери, ырак-чоок төрелдери шут-
вус, өөрүшкүлүг демдегледип эрттирген бис. Угбавыс 1-ги класс
Арыг-Үзүү школазынга өөрөнгөн, ол-ла школага 7 класска чед
өөрөнгөш, 8-9-10 классты Арыскан школазынга өөрөнгөш доос-
1956 чылда Шагаан-Арыг хоорайга комсомолга кирген. 19
чылда Кызылдың көдээ ажил-агый техникумунун бухгалтер
салбырынче өөрөнгөш киргеш, 1964 чылда, шала часкаар, о
чедишкнниг дооскаш, амыдыралының баштайгы базым.
Барыын-Хемчик районун Барлык совхозундан эгелээш, Бижики
Хаяга, Бай-Тайга районун «Тээли» совхозунга, Бай-Тал
бухгалтерлеп ажилдаан. 1973 чылдан, 1991 чылга чедир Чө
Хемчик кожуунун Чадаана хоорайга Орук-тудуг септэ
участогунга (ДРСУ)-га улуг бухгалтерлеп ажилдаан.

1991-чылдан 1993 чылга чедир Чадаананың хөмүр-да
уургайына база-ла улуг бухгалтерлеп ажилдаан, ол-ла бү
ажылдап чораан үелеринде чаңгыс-даа ажил шагы үспээн, хө
хөй өртектиг белектер, шаңналдарның эдилекчизи. Улуг аарыг
уржуундан чистевис аныак назы-хар үезинде бистен чарлып чор-
са-даа, угбавыс ажыг дерин төп чорааш, ажы-төлдери бут кыры
га тургузуп, эртем-билигге чедирип алган. Бо хүннерде кышты
башкы айы үнүп келзе-даа, чыл ам-даа төнмээнде, ынак угбавыс
база катап каң дег кадыкшылды, аас-кежикти, чер кырында бүг
ле эки чүүлдерни күзевизишаан, бистиң аравыска ам-даа 80-90-1
харга чедир дуңмалары бистерге чагыг сүмезин берип, ажы-тө
деринге улуг, быжыг чөлөңгииш бооп чурттап чоруурун күзедив

Дуңмалары, кенээттери, күдээлери, ажы-төлдери.

Бистиң оглувус, акывыс, даайывыс Кежикиг
Евгеньевич БАГЛАТ декабрь 7-де 30 харлаар. Ол Тожу
кожуунун Ий суурда чурттап чоруур. Акывыска төрүттүн-
ген хүнү-биле дараазында одуруглалары бараалгаттывыс.

Авазының бүзүрели, ынамыгы,
Дуңмаларының эң-не улуг чөлөңгиижи,
Акывыстың төрүттүнген хүнү-биле
Аас-кежик, кадыкшылды күзеп ор бис.
Ажил-ишчи, бөдүүн акым
Аннаарынга кончуг ынак,
Хоор чонга хүндүткелдиг,
Кончуг томааның — ховар кижиги.
Үжөн харлаан хүннүң-биле
Үргүлчү-ле каткы-хөглүг.
Олча-омактыг, оолдуг, кыстыг,
Омакшылдыг чурттап-ла көр!
Авазы, дуңмалары, чээннеринден.

Судтун шиитпири-биле

Хереглекчилерниң эргелерин болгаш кижиниң чаагай чоруу
камгалаарына хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва
Республика талазы-биле эргелели тодараттынмаан кижилерни
эрге-ажыктарына дүүштүр Тыва Республиканың Кызыл хоорай
судунче хереглекчилерниң эргелерин камгалаары-биле Ольга
Николаевна Базаркинага хамаарыштыр судче негелде кириген.

Судтун шиитпирлээни болза:

хереглекчилерниң эргелерин болгаш кижиниң чаагай чоруу
камгалаарына хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва
Республика талазы-биле эргелелиниң Россия Федерациязының
хереглекчилерниң эргелерин камгалаарының дугайында хоойлужу-
дугада көрдүнгени-биле хууда сайгарлыкчы О.Н. Базаркинага
хамаарыштыр кириген негелдени хандыраар.

Хууда сайгарлыкчы Ольга Николаевна Базаркина тодараттын-
маан кижилерниң эрге-ажыктарына дүүштүр кылган чүүлдерин,
тодаргайлаарга, бичии уругларның ойнаарактары: КУР-га кылган
720 рубль өртектиг 2 кезек бакуган деп ойнааракты 450 рубльге
2 кезекти, 1650 рубль өртектиг 1 кезек машинаны 1850 рубльге
орус дыл кырында тайылбыр чокка садып-саарганын хоойлуга
дүүшпес деп санаар.

Россия Федерациязының 1992 чылдың февраль 7-де «Хере-
лекчилерниң эргелерин камгалаарының дугайында» № 2300-1
хоойлузунда база Россия Федерациязының Чазаның 1998 чылдың
январь 19-та № 55 доктаалы-биле бадылааны барааннарның чамдык
хевирлерин садарының чурумунун 15 пунктузунда көрдүнгөн албан
күүседир хажыттынган негелделерни эдип алырын Ольга Николаевна
Базаркинага хүлээндирер.

Судтун шиитпири хоойлу езугаар күштүг болуп кирген хүнден
10 хонук хуусаа дургузунда судтун шиитпириниң хүлээндирген
кезээн «Тувинская правда» база «Шын» солуннарга парладырып
хууда сайгарлыкчы Ольга Николаевна Базаркинага хүлээндирер.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш
массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаа
Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004
чылдың май 14-те эде бүртүккөн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редак-
цияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтылган саннары болгаш
өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазан.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редак-
торнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгал-
терия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура,
өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09,
очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7500. Чагыг 140. Номерни парлалгаже дужааганы: график
езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.